

DICLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayımcı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 27 • Sayı | Issue 1 • Haziran | June 2024

Hız. Ebû Bekir'in Hilâfete Geçişinde Yaşanan Siyasal Problemlerin Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yansıması*

The Reflection Of The Political Problems Experienced During Hz. Ebû Bekir's Access To The Caliphate in Ottoman Historical Writing

Ferhat APUHAN

Dr. Öğretmen

Milli Eğitim Bakanlığı

Bingöl, Türkiye

Dr. Teacher

Ministry of National Education

Bingöl, Türkiye

ferhatapuhan19@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1738-1471>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 18.04.2024 **Kabul Tarihi | Accepted:** 19.06.2024 **Yayın Tarihi | Published:** 28.06.2024

Atıf | Cite As

Apuhan, Ferhat. "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfete Geçişinde Yaşanan Siyasal Problemlerin Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yansıması". *Dicle İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2024), 59-82. <https://doi.org/10.58852/dicd.1470401>

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

* Bu makale, *Osmanlı Tarih Yazarlarında İlk Dönem İslam Tarihinde Yaşanan Siyasal Problemlere Yönelik Yaklaşımlar* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2024) isimli çalışmanın bir bölümünden yararlanılarak oluşturulmuştur.

This article is based on a part of the study titled "Approaches of Ottoman History Writers to Political Problems in the First Period of Islamic History" (Unpublished PhD Thesis, Ankara University Institute of Social Sciences, Department of Islamic History, Ankara, 2024).

H. Ebû Bekir'in Hilâfete Geçişinde Yaşanan Siyasal Problemlerin Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yansıması

Öz

H. Peygamber'den sonra Müslüman toplum, pek çok sorunla karşılaşmıştır. Karşılaşılan sorunlardan bazıları, günümüze kadar sirayet etmiştir. Peygamber olmadan karşılaşılan problemler ve bu problemlere yönelik çözüm arayışları, tarih boyunca araştırmalara konu olmuş, bu alanda önemli çalışmalara imza atılmıştır. Gerek ilk dönem İslam tarihinde gerek modern çağda işaret edilen döneme dair ilgiyle takip edilen yapıtlar yoğunluktadır. Fakat İslam tarihinin önemli dönemlerinden kabul edilen Osmanlı Devleti zamanında yaşamış olan tarih yazarlarının işaret edilen zaman diliminde karşılaşılan problemler hakkındaki yaklaşımları merak konusudur. Mezkûr alanda merakımızı gidermeye yönelik bütüncül çalışmalara pek rastlamadık. Bu eksikliği kısmen de olsa gidermek amacıyla H. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanların içerisinde düştüğü sıkıntıların neler olduğu konusunda kaynak mesabesinde addedilen siyasal gelişmeleri, araştırma konusu olarak belirledik. Bunu yaparken H. Peygamber'in vefatı sonrasında yerine kimin halife olacağına dair tartışmaları ve tartışmalara konu olan hadiseleri, temel problem kabul ettik. Buradan hareketle H. Ebû Bekir'in hilâfete geçişi sürecinde Müslüman toplum arasında vuku bulan rahatsızlıklar, araştırma sahamız içerisinde yer almıştır. Rahatsızlıkların sebebi olarak ön plana çıkan Ğadir-i Hum Olayı'nı ve Kırtas'ı bu çerçevede inceledik. Yine H. Ebû Bekir'in hilâfete geçişinde önemli bir evre sayılan Sâkifetü Benî Sâide toplantısı hakkında mühim veriler paylaştık. Özellikle ensar-muhacir çekişmesi, asabiyet ve kureyşilik vurgusu, toplantıda dikkat çeken hususlardan olmuştur. Son olarak H. Ali ile H. Ebû Bekir arasında kahir ekseriyetle yaşandığına inanılan biat mevzusunu Osmanlı müverrihlerinin bakış açılarına göre değerlendirdik. Tabi ki bu çalışmamızı ortaya koyarken zikredilen konularda Osmanlı dönemi tarih yazıcılığında yeri ve katkısı olan her müellifi referans noktası kabul edip eserlerine başvurduk.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Osmanlı Devleti, Yazar, Eser, Yaklaşım

The Reflection Of The Political Problems Experienced During H. Ebû Bekir's Access To The Caliphate in Ottoman Historical Writing

Absract

After the H. Prophet, the Muslim society faced many problems. Some of the problems encountered have persisted until today. The problems encountered without a prophet and the search for solutions to these problems have been the subject of research throughout history and important studies have been carried out in this field. There are many works that are followed with interest regarding the mentioned period, both in the early Islamic history and in the modern era. However, the approaches of historical writers who lived during the Ottoman Empire, which is considered one of the important periods of Islamic history, about the problems encountered in the mentioned time period are a matter of curiosity. We have not come across many holistic studies aimed at satisfying our curiosity in the mentioned field. In order to partially compensate for this deficiency, we determined the political developments, which are considered to be the source of the problems that Muslims faced after the death of the H. Prophet, as the research subject. While doing this, we accepted the debates about who would be the caliph after the death of the H. Prophet and the events that were the subject of debate as the main problem. Based on this the disturbances that occurred among the Muslim community during the transition of H. Ebû Bekir to the caliphate were included in our research field. We examined the Ğadir-i Hum Incident and Kırtas, which came to the fore as the cause of the disturbances, in this context. Again we shared important data about the Sâkifetü Beni Saide meeting, which is considered an important phase in H. Ebû Bekir's transition to the caliphate. Particularly the ensar-muhajir conflict, the emphasis on nationalism and Qurayshism were among the issues that attracted attention in the meeting. Finally, H. Ali and we evaluated the issue of allegiance, which is generally believed to have occurred between H. Ebû Bekir, from the perspectives of Ottoman historians. Of course, while presenting this work, we accepted every author who had a place and contribution to the historiography of the Ottoman period on the mentioned subjects as a reference point and consulted their works.

Keywords: History, Ottoman Empire, Author, Work, Approach

Giriş

H. Ebû Bekir'in hilâfete geçişi ve hilâfeti döneminde yaşanan kimi hadiseler, tarihte önemli yer tutmaktadır. Biz de yaşanmışlıklarda günün şartlarını göz önüne alarak, bu tarihsel öneme haiz hadiseler hakkında bir araştırma safhasını ortaya koymayı amaçladık. Araştırma, İslam tarihinin mühim dönemini teşkil eden Osmanlı tarih yazarlarının yaklaşımlarına dairdir. Ayrıca İslam tarihinin ilk döneminde yaşanan siyasal nitelikte addedilen problemler hakkında konu bütünlüğünü esas alan bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Çünkü şu ana kadar Osmanlı Devleti zamanındaki tarih yazarlarının mevcut problemlere yönelik yaklaşımlarının yeterince araştırılmamış olması, bir eksiklikti. Dolayısıyla bu çalışma, mevcut eksikliği kısmen gidermeyi amaçlamıştır. Buna binaen H. Ebû Bekir döneminde yaşanan problemler, Osmanlı tarih yazıcılığında var olan yaklaşımlarla yansıtılmıştır.

İncelemede prensip kabul edilen temel düstur, Osmanlı tarih yazarlarının yaklaşımları olmuştur. Bu vesileyle ilk olarak İslam tarihi veya umumi tarih çerçevesinde hadiseleri kaleme alan müverrihler ve eserleri belirlenmiştir. Ardından eserlerin bulunduğu mekânlar tespit edilmiştir. Sonrasında ise klasik dönemden son anlarına kadar belli bir yöntem içerisinde eserler mütalaa edilmiştir. Gerçekleşen mütalaalar sonucunda Ahmedî'den (ö. 815/1412-1413) Ahmed Refik (1880/1881-1937) ve Efdaleddin Bey'e (1868-1957) kadar birçok müellifin mezkûr konular hakkındaki yaklaşımlarına vâkıf olunmuştur.

Problemler araştırılırken dönemin koşulları ve gerçekleri nazara alınarak hareket edilmiştir. Dolayısıyla bu çerçevede toplumların bir gerçeği olan gruplaşma veya kendilerini herhangi bir sosyal tabakaya ait hissetme, her dönemde görülebilecek bir özellik kabul edilmiştir. Akidevî anlamda böyle olduğu gibi sosyoekonomik, sosyokültürel ve sosyopolitik yönüyle de böyledir. Tüm bu kaidelere istinaden şunu söylememiz mümkündür: H. Peygamberden önce var olan kabilecilik yaşantısı, siyasal yönüyle Arap toplumunu sarmış, zihin dünyalarında kök salmıştır. Hatta H. Peygamber zamanında Medine devrinde yaşanan kimi hadiselerde de bu gerçeklikle karşılaşmıştır. Ancak H. Peygamber'in hayatta oluşu, sorunlar karşısında başvuru merkezi vazifesini görmüş, karşılaşılan problemlerin kısa süre içerisinde çözüme kavuşması sağlanmıştır. O'nun vefatıyla birlikte, toplumun önemli bir kesiminin zihin dünyalarında yer edinmiş olan duygular tekrardan harekete geçmiştir. Bu da yeni problemlere kapı aralamıştır. Gerek H. Peygamber'in vefatı gerekse İslam toplumunun hâkim olduğu coğrafyaların vüsati (genişliği) meselelerin derinlik kazanmasının nedenidir. Ayrıca yeni Müslüman olan kitlelerin coğrafi ve kültürel farklılıklardan kaynaklı olarak, olumsuzluklara menfî anlamda katkı sunmuş olmaları da mümkündür.

Yukarıdaki vurgulamalardan yola çıkarak ilk halife H. Ebû Bekir dönemi gelişmeleriyle alakalı dört önemli problematik hadise karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki Ğadir-i Hum Olayı'dır. Gerçekten Osmanlı tarih yazarları açısından tarihte bu hadise yaşanmış mı? Bunun hâkikî mahiyeti nedir? Yine Ğadir-i Hum Olayı ile ilgili kaynaklarda aktarılan bilgilerin temelinde hangi faktörler yer almış olabilir veya olayın Kırtas hadisesi ile herhangi bir bağlantısı söz konusu olmuş mudur? Bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar, araştırmamızın temel safhasını oluşturacaktır. İkincisi ise Kırtas nedir ve Osmanlı tarih yazarları tarafından nasıl değerlendirilmiştir, sorusuna verilecek cevaplardan meydana gelmiştir. Üçüncüsü, Sâkifetü Benî Sâide toplantısının mahiyetine ve muhtevasına dair ortaya konulan yaklaşımlardan teşekkül edecektir. Nitekim hilâfetin kureyşiliğine yönelik aktarımlar, bu bölümde tahlil edilmiştir. Araştırmamızın son aşaması ise H. Ebû Bekir ile H. Ali arasında yaşandığına inanılan ihtilafa dairdir. Böylece araştırma makalemizi, Osmanlı tarih yazarlarının telif etmiş olduğu eserlerden yararlanarak dört konu başlığı altında hazırlamış olduk. Araştırmamızın çerçevesi ise H. Ebû Bekir dönemi siyasî gelişmeleri ile sınırlıdır.

1. Ğadir-i Hum Olayı

İslam tarihinde Ğadir-i Hum olayı¹ olarak aktarılan hadise, bazı kesimler tarafından Hz. Peygamber'den sonra vuku bulan tefrikâ hareketlerinin ilki kabul edilmiştir. Aynı zamanda İslam coğrafyasındaki parçalanmışlığın mezhepsel cihetleri arasında zikredilmiş ve hilâfet anlayışının mühim mevzuları arasında yer almıştır. Ayrıca konuyu araştıranların edinmiş olduğu kültürel birikim ve sosyopolitik ortamdan kaynaklı olarak farklı biçimlerde ele alınmıştır. Kimileri Ğadir-i Hum'u dinlenme yeri; kimileri de Hz. Ali'nin hilâfetine yönelik bir işaret olarak yorumlamıştır. Vaka esnasında yaşanıldığına inanılanlar dikkate alınarak yapılacak olan okumalar ise sonraki dönemlere dair içinden çıkılmaz problemlerin dayanak noktasını oluşturmuştur.

Osmanlı tarih yazarlarından Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914) dışında, Ğadir-i Hum'a açıkça temas eden olmamıştır. Müverrihlerin kahir ekseriyeti sessiz kalmayı yeğlemiştir. Muhtemeldir ki hadise, muhtelif kesimler tarafından siyasî araç olarak kullanıldığı içindir. Bundan dolayı Osmanlı müverrihleri, bu tür problemler mevzulardan sakınmış, kısmî değerlendirme yapmakla yetinmişlerdir. Örneğin Muslihuddin Lârî (ö. 979/1572), Ğadir-i Hum'u Hz. Ali'nin hilâfetine işaret edecek minvalde değerlendirmemiştir. Onun nazariyesinde Ğadir-i Hum, Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde sahabe ile birlikte dinlendikleri yerdir. Ayrıca Yemen'den gelen bazı şahısların zekât veya ganimet mallarının paylaşımında Hz. Ali'yi şikâyet ettikleri mevkidir.² Burada yaşanan diyaloglara, siyasî anlamlar yüklendiği için kendisi bu tür yaklaşımları reddetmiştir.³ Ona göre hadiseyi siyasî mecrada tartışmaya çekecek herhangi bir yaklaşım söz konusu değildir. Sadece Sıffin muharebesi esnasında Muâviye tarafını ikna etmek amacıyla dile getirilen bir mevzu olduğunu belirtmiştir.⁴

Nişancızâde Muhyiddin Mehmed (1031/1621) de Ğadir-i Hum'a dolaylı biçimde temas etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra hiç kimseyi hilâfete tayin etmemiştir. Sadece Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i vefatından önce imamete geçirmesini, hilâfeti için bir delil olarak aktarmıştır. Rivayetleri ölçüt olarak Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in imametinde ısrarcı davrandığını iddia etmiştir.⁵ İzlediği tarih metodolojisi ve ehl-i beyte olan düşkünlüğüyle ön plana çıkan Filibeli Ahmed Hilmi de Ğadir-i Hum'u, sahip olduğu anlayışın dışında farklı izlenimle yorumlamıştır. Yapmış olduğu değerlendirmede hilâfete Hz. Ali'nin geçmesi gerektiği anlayışını paylaşmış; fakat Hz. Ali'nin hilâfetinin farklı saiklerden dolayı gerçekleşmediği kanısına varmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi tercihini mümkün görmüştür.

¹ Ğadir-i Hum Olayı, Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasında Cuhfe denilen mevkiye 4 km uzaklıkta yer alan bir sazlıkta, dinlenirken yaşananına inanılan hadisedir. Burada Hz. Peygamber'in istirahat ettiği esnada Yemen'den gelen bazı şahısların Hz. Ali'yi şikâyet ettikleri yer olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca burada sakaleyn hadisinin ifade edildiği de nakledilmiştir. Mezhepsel anlayışa sahip kesimlerden bazıları bu mevkide Yüce Allah'ın "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan elçilik vazîfeni yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır..." ayetinin nazil olduğunu iddia etmiştir. Bkz. el-Mâide 5/67; Ethem Ruhi Fığlalı, "Ğadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/279-280; Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Ğadir-i Hum Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996).

² Adem Varıcı, "İslam Tarihinde Bir Dönüm Noktası-Ğadir-i Hum Olayı ve Hz. Ali'nin Velâyeti Konusunda Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 6/46 (Aralık 2020), 52-53.

³ Muslihuddin Lârî, *Mir'atu'l-Edvar ve Mirkâtu'l-Ahbâr*, çev. Hoca Sâdeddin Efendi (yy, 1085/1674), 174/a.

⁴ Muslihuddin Lârî, *Mir'atu'l-Edvar ve Mirkâtu'l-Ahbâr*, 209/b.

⁵ Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'âtü'l-kâinat* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Pertevniyal Koleksiyonu, 855), 1/357.

Şehbenderzâde'ye göre Hz. Peygamber, Veda Haccı'ndan döndüğü zaman, Ğadir-i Hum⁶ denilen mevkide bir hutbe irad etmiştir. Bu hutbede, “ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur”⁷ hadisini sarf etmiş,⁸ orada bulunanlar da bu sözü işitmiştir. Hadisin sahih senetlerle rivayet edildiğini bildirmiştir. Aktarılan hadisin manasına dayanarak kesin bir inceleme ve tetkik yapılması halinde, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kimi tercih ettiğine dair delilin sabitliğini savunanlar vardır. Ancak Şehbenderzâde'nin sahip olduğu anlayışa göre ashabın geneli, mezkûr hadisi bu minvalde değerlendirmemiştir. Aktarılan hadis, ya akrabalık çerçevesinde sarf edilmiş veya sahabe tarafından hilâfete varmayacak nitelikte bir ifade olarak dikkate alınmıştır. Başka bir ihtimal ise yeni bir Hâşimî-Emevî ihtilafından çekinilmesinden dolayı, bu çerçevede nazara alınmamıştır.⁹

Şehbenderzâde, yukarıda savunmuş olduğu ifadeleri tekid eden pek çok kanıtın olduğunu söyleyerek, bunları sabiteler şeklinde sıralamıştır. Birincisi, sahabe arasında yaşanan ihtilafı ve karşı gelinen durumu, hadisenin gerçek olmadığına yorumlamıştır.¹⁰ İkincisi, hilâfet meselesinde umum ashabın görüşünün alınması gerektiğini savunmuş; bu çerçevede halifeliğin sahabe arasında meşveret ile muvaffakiyete eriştirilmesini elzem görmüştür.¹¹ Üçüncüsü, Ğadir-i Hum sonrasında Hz. Peygamber'den hilâfete geçme konusunda bir vasiyetin istenilmesi rivayetini delil olarak arz etmiştir. Onun nazarında bir vasiyetin istenilmesi iddiası doğru kabul edilecekse, Ğadir-i Hum'da ifade edilen hadis de Hz. Ali'nin hilâfete geçmesiyle ilgili değildir. Bununla rivayetin kendisinde bir çelişki olduğunu düşünmüştür.¹² Dördüncüsünü ise, Ensar'ın kendi reisleri olan Sa'd b. Ubâde'yi hilâfet makamına getirmek istemeleriyle açıklamıştır. Hz. Peygamber'in böylesi bir sözü sarf etmesi, malum hadisin ya ensar tarafından bilinmediğine veya hilâfetine yönelik açık bir nâs biçiminde telakki edilmediğine işaret etmiştir.¹³

Şehbenderzâde, hilâfet ihtilafının devamı müddetince Hz. Ali'ye tam bir yakınlık göstermiş; ancak mevcut hadislerle istinaden bunu dava etmemiştir. Kendisi, verilerden çıkan zarurî neticeyi şöyle izah etmiştir: “İmam Ali'nin bu kadar fazilet ve keremine rağmen sahabenin öncüleri ve büyükleri nezdinde başkanlığa-hilâfete-seçilmesi gerçekleşmemiştir. Buna ilaveten Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in irtihali sonrasında hilâfete geçişi gerçekleşmiş olsaydı, şu neticeleri doğuracaktı” diyerek iki hususa dikkat çekmiştir. Dikkat çektiği hususlar arasında birincisi, hilâfetin irsî bir şekle bürünmesine yol açacak ve zaman içerisinde saltanata dönüşecekti. İkincisi ise Hz. Ali'nin Müslümanlar arasındaki konum ve fazileti, diğer ashabın üstünü kapatmasına yönelik bir tehlike meydana getirecekti.¹⁴ Nitekim bu durum, daha sonrası için problem teşkil edecekti.

⁶ Fığlalı, “Ğadir-i Hum”, 13/279-280.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe (Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 1436/2010), 11; Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsnedu'l İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/442 (No. 641).

⁸ Bu sözün Veda Haccı'nda Arafat'ta verilen hutbede irad edildiğini aktaran müverrihler mevcuttur. Ancak hilâfet açısından değerlendirildiğine dair bir alamete işaret edilmemiştir. Bkz. Raşid Mehmed Ali, *Tevârih-i Enbiya fi İrsâdi'l-Ezkiyâ* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282/1865), 368.

⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, Kırtas hadisesi ile Ğadir-i Hum olayı arasında bir bağ kurarak Ğadir-i Hum'un yaşanması durumunda Kırtas'ın yaşandığını iddia etmenin geçersiz olacağını savunmuştur. Bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam* (İstanbul: Hikmet Matbaası, 1327/1909), 2/324.

¹⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Siyer-i Halebî* eserine dayanarak aktarmış olduğu rivayetinin sahabe tarafından itirazını konu aldığını belirtmiştir. Hadisin manasına yönelik itirazı sabite şeklinde arz etmiştir. Bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/324-325.

¹¹ Yüce Allah'ın emirlerine uygun olarak, “onların işleri kendi aralarında istişare iledir” (eş-Şûra, 42/38) buyruğuna işaret etmiştir. Bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/324.

¹² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/324.

¹³ Bu tavır, tarih ilmiyle uğraşanların en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/324.

¹⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/325.

2. Kırtas Hadisesi

Hız. Peygamber'in vefatının son dönemlerinde bazı kesimler tarafından yaşanıldığına inanılan bir diğer ihtilafli konu, Kırtas hadisesidir. Osmanlı tarih yazarlarından ilk kez Muslihuddin Lârî bu hadiseye değinmiştir. Ancak hadiseyi yorumlamak yerine rivayetler ekseninde ele almakla yetinmiştir.¹⁵ Kırtas için Abdullah b. Abbas'a istinaden bilgi paylaşımında bulunmuş; bu paylaşımında, "şayet böyle bir vasiyet yazılmış olsaydı, bütün sahabeler ona uyacaklardı ve garip de karşılanmazdı" demiştir. Böylece hadiseyi, sahabenin Hz. Peygamber'e bağlılığı üzerinden mütalaa etmiştir.¹⁶

Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1008/1600) de İslam tarihinin ilk dönem kaynaklarındaki malumata dayanarak Kırtas hadisesine dair kısmî bilgiler paylaşmıştır. Bu aktarımında, herhangi bir isim teleffuzunda bulunmamıştır. Onun aktarımına göre Hz. Peygamber, hasta iken Hz. Aişe'ye hitaben kendisinden babası Hz. Ebû Bekir'i çağırmasını istemiş,¹⁷ ona bir vasiyetname yazacağını belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir'in gelip-gelmediği veya ona yönelik herhangi bir vasiyetname yazıp-yazmadığı konusunda bilgi paylaşmamıştır.¹⁸ *Künhu'l-Ahbâr*' adlı eserinin başka bir bölümünde, Hz. Aişe'ye istinaden Hz. Peygamber'in kendisinden sonra olabilecekler karşısında endişe duyduğunu ifade etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra birisi kalkıp, herkesten daha evlâ olduğu iddiasında bulunabilir. Bundan dolayı, "Yüce Allah, tüm müminleri bundan uzak ve beri eylesin" niyazında bulunmuştur. Ardından Hz. Ebû Bekir'den uzak ve beri durulmasını istemeyen bir uyarıyı yapmıştır.¹⁹ Buna ilişkin olarak Abdullah b. Ömer'den gelen rivayeti nakletmiş ve bu rivayete göre Hz. Peygamber, hiç kimseyi Hz. Ebû Bekir ile bir ve eşit tutmamıştır.²⁰

Râşid Mehmed Ali (1235/1819-1311/1893) ise *Tevârih-i Enbiyâ fi İrşâdi'l-Ezkiyâ* adlı eserinde, Kırtas hadisesi ile ilgili kısmî bilgiler paylaşmıştır. Bu paylaşımında Allah Resulü, kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir hakkında muhalif bir tutum takınılmasını diye oğlu Abdurrahman'dan vasiyetnâme için kağıt ve kalem talep etmiştir. Daha sonra ise bunu hitap ile yapacağını belirtmiş;²¹ fakat bu hitap Peygamber'in vefatından dolayı gerçekleşmemiştir.²²

Nâmık Kemal (1840-1888) ise Hz. Peygamber'in ebediyete irtihal etmesi sürecinde Kırtas'ı, mühim mevzu sadedinde zikretmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in irtihali, Müslümanların ileri gelenleri arasında endişelere yol açmıştır. Allah Resulü'nün yerine kimin devlet başkanı olacağına yönelik yaşanan tedirginlik, Mekke ve Medine'de hissedilmiştir. Hatta halife seçmeye yönelik bazı toplantılar bile icra edilmiştir.²³ Yine Kırtas'ı kastederek, "güya Hz. Peygamber'in huzurunda gerçekleşen münakaşaya, kendileri müdahalede bulunarak son vermiştir"²⁴ diyerek, hadiseyi eleştirel tarzda

¹⁵ Muslihuddin Lârî Kırtas ile ilgili rivayetin Said b. Cübeyr tarafından rivayet edildiğini belirtmiştir. Bkz. Muslihuddin Lârî, *Mir'atu'l-Edvar ve Mirkâtu'l-Ahbâr*, 176/a-b.

¹⁶ Muslihuddin Lârî, *Mir'atu'l-Edvar ve Mirkâtu'l-Ahbâr*, 176/b.

¹⁷ Buhârî'de namaz kıldırması için çağırıldığı ifadesi vardır. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b.İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Ezan", 46.

¹⁸ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr* (İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1277/1860), 3/199.

¹⁹ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 3/198-199.

²⁰ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 3/199.

²¹ Râşid Mehmed Ali bunları aktarırken kaynak belirtmemiştir. Siyer ehli tarafından bunun böyle beyan edildiğini ifade etmiştir. Bkz. Râşid Mehmed Ali, *Tevârih-i Enbiyâ fi İrşâdi'l-Ezkiyâ* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282/1865),371-372.

²² Râşid Mehmed Ali, *Tevârih-i Enbiyâ fi İrşâdi'l-Ezkiyâ*, 372.

²³ Burada vurgulanan toplantı Sakîfetü Beni Saide toplantısıdır. Bkz. Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, der. Hasan Ilgar (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975), 92.

²⁴ Kaynaklara dayanarak aktarılan haberin benzer ifadelerle rivayet edildiği gözlemlenmiştir. Bkz. Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, 91-92; Mahmud Esad'ın aktardığı rivayette Hz. Peygamber kağıt istediğinde, bunun sahabe arasında tartışmaya neden olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Allah Resulü, "peygamberler huzurunda

yorumlamıştır. Onun ifadesine göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra yerine birisini halife tayin etmiş olsaydı, bunun bir hikmeti olabilirdi. Ancak Hz. Peygamber'in her daim vurgulamış olduğu "her işte birbirinizle danışınız" emrine aykırı bir tutum olacağını düşündüğünden böylesi bir yaklaşımın ortaya konulmadığı görüşünü savunmuştur. Şayet öyle bir yaklaşıma sahip olunursa, adet haline gelecek ve bu da İslam inancındaki meşveret anlayışına zarar verecekti.²⁵ Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber nezdindeki konumunu imtiyazlı konum olarak değerlendirmiş ve onu hilâfete ehil en yakın aday olarak takdim etmiştir.²⁶

Abdüllatif Subhi Paşa (1818-1886), *Hakâiku'l-Kelâm Fi Tarihi'l-İslam* adlı eserinde, Hz. Peygamber'in irtihali sırasında yaşananlar üzerinde durarak, Hz. Ömer'e yöneltilen ithamlara cevaplar vermiştir. Hz. Ömer'in Hz. Muhammed'in vefatını kabullenmeyişi ve ebediyete irtihali karşısında bayılıp yere düşmesi gibi gelişmeleri, suçlamalara yönelik cevaplar sadedinde zikretmiştir. Ona göre bu gibi durumlar, onun Hz. Peygambere olan intisabını göstermiştir.²⁷ Ortaya koymuş olduğu eleştirilerinde sahabe için, "onlar Hz. Peygamber nezdinde o derece edep ve mahviyette olmuşlar ki vech-i saadetlerinde nazarlarını çevirmekten bile hayâ etmişlerdir" demiştir. Onların Allah Resulü huzurunda, niza edebileceklerine ihtimal dahi vermemiştir. İleri sürmüş olduğu malumatın saygın kaynaklar ve sağlam belgeler çerçevesinde sabit olduğunu belirterek, Kırtas'ı reddetmiştir.²⁸

Abdüllatif Subhi Paşa'ya göre Kırtas, mahiyet açısından da sakıncalar taşımıştır. Onun nazarında bu tür aktarımlar, sonradan üretilen bilgilerden ibarettir. Oysaki vurgulanan hadisenin hemen öncesinde Veda Haccı yaşanmış ve yüz binlerce insan orada Hz. Peygamber'i dinlemiştir. Resulüllah'ın kendilerinden sonra halife tayin etme gibi bir düşüncesi olsaydı, bunun için en uygun yerin Arafat olacağını belirtmiştir. Ayrıca mütevatir rivayetlere istinaden hadiseyi değerlendirdiğini iddia etmiş ve Hz. Peygamber'in kendisinden sonra ümmetine sadece Kur'an-ı Kerim ve sünneti olmak üzere, iki emanet bıraktığını ifade etmiştir.²⁹ Kırtas ile ilgili rivayetlerde bir çelişkinin söz konusu olduğunu belirtmiş; buna yönelik olarak ashabin ilk anlarda kağıt vermeye muhalefet etmelerini ve sonrasında Hz. Peygamber'den vasiyetlerini yazmaları için ısrarda bulunmalarını, tezatlık olarak değerlendirmiştir. Sahabenin nasıl olur da Hz. Peygamber'in herhangi bir emrine muhalefet edebileceği düşünülür sitemini, bu çerçevede aktarmıştır.³⁰

Kırtas hadisesinde özellikle Hz. Ömer konusunda bütün siyer araştırmacıları hem fikirdir. Hz. Peygamber'in dünyaya veda ederken ve insanların huzurunda, Hz. Ömer'in ona muhalif bir sözü söyleyebileceğine inanmamışlardır. Abdüllatif Subhi Paşa da Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e muğayir davranabileceğini düşünmeyi, makul karşılamamış; açıkça bir garaz ve kin kaynaklı olduğu paylaşımını yapmıştır. Devamında sözde diye vurguladığı vasiyet için, "güya Ali'nin hilâfeti için olacakmış da sahabe bundan imtina etmiştir. Şayet bu bilgi doğru kabul edilirse sonradan sahabe yeni bir vasiyette neden ısrar etsin" diyerek itiraz etmiştir. Ardından "bu bilgilerde bir nazar u bahs³¹ olduğu açıktır"

tartışmanın caiz olmadığını" ifade etmiş ve vasiyet yazmaktan vazgeçmiştir. Bkz. Mahmud Esad, *İslam Tarihi*, nşr. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak (İstanbul: Tan Matbaası, 1965), 163.

²⁵ Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, 92.

²⁶ Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, 95.

²⁷ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1297/1880), 122-123; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4. Cüz (İstanbul: Karabetyan Matbaası, 1303/1886), 72; Seyyid Emîr Ali, *Musavver Târih-i İslâm*, çev. Mehmed Rauf (Kahramanmaraş: SAMER, 2021), 34-35; Raşid Mehmed Ali, *Tevârih-i Enbiya fi İrşâdi'l-Ezkiyâ*, 381.

²⁸ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 122.

²⁹ Ebû Abdullah Malik b. Enes b. Malik el-Medenî, *el Muvatta*, nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1406/1985), "Kader", 3.

³⁰ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 125.

³¹ Burada "hakikatten uzak görüş" anlamında kullanılmıştır.

ifadesini kullanmış;³² sahih verileri bırakıp tartışmalı söylemlere sarılmayı reddetmiştir. Kaynaklarda yer alan kimi ifadeleri de son derece yanlış ve kin kokan ifadeler olarak aktarmıştır. İleri sürdüğü düşüncenin doğruluğunu savunurken sahip olduğu yaklaşım için “hakikat” tabirini kullanmıştır.³³

Abdüllatif Subhi Paşa açısından Hz. Peygamber, hilâfeti kesinlikle kimseye vasiyet etmemiştir. Ancak, Hz. Ebû Bekir’in hilâfetine işaret edecek nitelikte gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin Hz. Peygamber’in maraz-ı mevtlerinde³⁴ ve namaza çıkamadığı anlarda, Hz. Ebû Bekir’i kendi yerine namaz kıldırarak görevlendirmesini bu yönüyle ele almıştır.³⁵ Bu çerçevede aktarılan rivayetler için “mütevatirdir” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁶ Arz etmiş olduğu nakillerin dikkate alınması gerektiğini belirtmiş ve Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’in hilâfeti döneminde, ona karşı hiçbir şekilde itaatsizlikte bulunmamasını, Kırtas’ın gerçek dışılığına yorumlamıştır.³⁷

Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) da Kırtas konusunda Hz. Ebû Bekir’in haiz olduğu meziyetler üzerinde durmuştur. Onun nazarında Hz. Ebû Bekir, sahip olduğu hasletlerle hilâfete ehil biridir. Hz. Peygamber’e mağara arkadaşlığında bulunmasını, Hz. Peygamber tarafından imam olarak görevlendirilmesini, hastalığı esnasında tüm kapılar kapatılırken onun kapısının açık bırakılmasını, hilâfeti için birer işaret olarak değerlendirmiştir. Hz. Peygamber’in vefatı sırasında sahabeden bazıları, kendisini kaybetmişken Hz. Ebû Bekir’in dirayetini korumasını, başlı başına hilâfete geçiş alameti olarak yorumlamıştır. Kendisi, Hz. Ebû Bekir’i en faziletli sahabe olarak addetmiş ve zikredilen tüm gelişmelere nazar ederek sahabenin birleşip Hz. Ebû Bekir’i, halife seçmeleri gerektiğini savunmuştur.³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, kendi yaklaşımını serdederken Hz. Ali’yi ön plana çıkararak sahabeyi karşı karşıya getirmek isteyenlerin tuzağına düşmemiştir. Sadece Hz. Ebû Bekir’in ismini anmış ve onun hilâfeti hak ettiğini belirtmiştir. Nitekim onun bu yaklaşımı, pek çok Osmanlı müverrihi tarafından örnek alınmıştır. Şehbenderzâde ve Lütfullah Ahmed (1880-1973), onun konuyla ilgili değerlendirmelerini önemsemiş ve o paralelde bir görüşe sahip olmuşlardır.³⁹

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Kırtas hadisesine dair rivayeti nakletmiş ve aktarmış olduğu rivayete göre Hz. Peygamber, hilâfetle ilgili bir vasiyet yazmak istemiştir. Ancak sahabe arasında münakaşa baş gösterince, Hz. Peygamber de kendi kararından vazgeçmiştir. Rivayete ilaveten, “güya huzurlarında varid olan durum, hilâfet meselesine dair tartışmanın şiddetini göstermiştir”⁴⁰ diyerek, bir nevi tarizde bulunmuştur. Böylece ortaya atılan iddiaların ciddiyetsizliğine işaret ederek, vasiyet meselesini sahabenin söz söyleme tercihine uygun görmemiştir.⁴¹ Şehbenderzâde, bu bilgileri aktardıktan sonra, malum hadiseye yönelik yaklaşımını, özgün sayılabilecek nitelikte arz etmiştir. Ona göre hakikat her şeyin fevkindedir. Onu eksiltmekle hiçbir şey elde edilemez. Özellikle eksiltme veya

³² Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 125.

³³ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 126.

³⁴ Hz. Peygamber’in vefatlarına sebep olan hastalık.

³⁵ Hz. Peygamber, vefatına sebep olan hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir’i on yedi kez cemaate namaz kıldırarak görevlendirdiği ifade edilmiştir. Bkz. Diyârbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber* (İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1886), 5/267; Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 128.

³⁶ Abdüllatif Subhi Paşa, Sâkifetü Benî Sâide toplantısında Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde’yi göstererek onlardan birisine biat etmek istediğini belirtmiştir. Ancak Hz. Ömer, “senin önceliğin, Hz. Peygamber tarafından namaz kıldırarak bize gösterilmiştir” demiştir. Ardından Hz. Ebû Bekir’e biat eden ilk sahâbi olmuştur. Bkz. Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 128.

³⁷ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 128-129.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kırtas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 3. Cüz (İstanbul: yy, 1293/1876), 506-507.

³⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/378-379; Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yı Raşîdin/Hz. Ebû Bekir es-Sıddık* (İstanbul: Maarif Kütüphanesi/Necm-i İstikbâl Matbaası, 1322/1904), 24.

⁴⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/321.

⁴¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/322.

tevil etmeye başvurmak da faydalı bir tarih yazmak için mümkün değildir. Bunun için tarihî kaideleri⁴² bu olaya tatbik edeceğini vurgulamış, bir yönüyle araştırmacı-bilimsel tarihçilik anlayışını benimsemiştir.⁴³ Kaynaklar muvacehesinde rivayet edilen hadisleri dikkatle incelemiş ve bu incelemeler sonucunda bazı kanılara varmıştır. Bu kanaatleri arasında Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ali'nin yönetime geçmesini istediği arzusu vardır. Fakat damadı ve amcazâdesini kayırmamak ve nübüvette irsî saltanat süsü vermemek adına niyetini açıkça dile getirmemiştir. Şayet bu yapıldığında İslam dininin toplumsal ruhu arasında yer alan, meşveret, çoğulculuk, hürriyet ve fikir kaideleri bozulacak, sonraki zamanlardaki mesuliyet de Allah Resülü'nün dönemlerinde aranacaktı. Yani hilâfetin aleni olarak Hz. Ali'de karar kılınması demek; onun sülalesiyle takarrür etmesi cihetiyle bu sülaleden gelen her amirin yaptıklarının sorumluluğunun dolaşıp Hz. Peygamber'e irca etmesi, demektir.⁴⁴ Buna istinaden Hz. Peygamber'in gönlünde yer alan niyet, yukarıda vurgulanan gerekçelere binaen hiçbir zaman açıklanmamıştır.

Osmanlı tarih yazıcılığında Kırtas'a dair pek çok müverrih değerlendirmede bulunmuş; özellikle son dönemlerde bu konulara değinen yazarlar yoğunlukta olmuştur. Örneğin, *Târih-i Umûmî* adlı esere göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra herhangi birisini halife tayin etmemiştir. O, halife seçimini ümmetin icmasına bırakmıştır. Ancak Allah Resülü'nün irad etmiş olduğu bazı hitaplarda Hz. Ebû Bekir için memnuniyetini dile getirmesi, hilâfeti için birer nişane kabul edilmiştir.⁴⁵ Efdaledin Bey'e (1868-1957) göre de Hz. Peygamber'den sonra halife olacak kimse, ümmetin ortak kararıyla seçilmeliydi. Bunun için hilâfete seçilecek olan kişi, ümmetin tamamının teveccühüne erişmiş birisi olmalıydı. Aynı zamanda üstün meziyetlere haiz olması gerekirdi ve onun nazarında tüm bu hasletlere sahip tek kişi, Hz. Ebû Bekir'di.⁴⁶

Ali Seydi (1870-1933) ve Ali Reşâd'ın (1877-1929) kaleme almış oldukları *Târih-i İslam* adlı eserde ise Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e vekâlet etmekle ön plana çıkarılmıştır. Her iki müellif de bu durumu, onun bütün ümmetin onayıyla halife seçilmesini sağladığı yönünde değerlendirmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in yakın akrabaları dururken Hz. Ebû Bekir'in namaz kaldırmak için vekil tayin edilmesini, işi ehline bırakmak şeklinde izah etmişlerdir.⁴⁷ Ahmed Refik (1880/1881-1937) ise Hz. Peygamber'in kesin olarak kendisinden sonra hilâfeti herhangi birine vasiyet etmediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra tezahür eden ihtiraslar da zaten bu belirsizlikten kaynaklanmıştır. Bundan dolayı vuku bulan hadiseleri, ihtimal dahilinde mülâhaza etmiş ve normal karşılamıştır. Hz. Peygamber tarafından hilâfetin zımnen Hz. Ali'ye tevdi ettiğini düşünenler olsa bile, kendisi böyle düşünmemiş; halifenin ensar ve muhacir arasında karşılıklı istişareyle seçilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre Müslümanlar, karşılaşabilecekleri sorunları çözüme kavuşturmak için bir araya gelmeleri gerekiyordu. Bu amaçla istişare etmeleri şarttı. Nitekim Sakîfetü Benî Saide'de gerçekleşen buydu.⁴⁸

⁴² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin burada vurgulamış olduğu tarihî kaideler, tarih metodolojisinin vazgeçilmezi olan nesnellik ifadesidir. Nesnelliği, kendine özgü bir biçimde giyim fikri olarak değerlendirmiş, yaşanan değişim ve dönüşümleri o minvalde aktarmıştır. Bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 1/2; Adem Apak, "Osmanlı Meşrutiyet Dönemi Tarihçilerinden Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Tarih Metodolojisiyle İlgili Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Ocak 1999), 277-285.

⁴³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/322.

⁴⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/322.

⁴⁵ İbnü'n-Nüzhet Cevâd, *Tarih-i Umumi* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328/1910), 77.

⁴⁶ İbnü'l-Cevâd Efdaleddin, *Tarih Dersleri-Düvel-i İslamiye Vekâyası* (Kader Matbaası, 1325/1907), 32-33; *Muhtasar İslam Tarihî* (İstanbul: Kader Matbaası, 1326/1908), 123.

⁴⁷ Ali Reşâd, Ali Seydi, *Tarih-i İslam-Haritalı ve Resimli* (İstanbul: İkdam Matbaası, 1327/1909), 69-70.

⁴⁸ Ahmed Refik Altınay, *Büyük Tarih-i Umumi*, nşr. İbrahim Hilmi (İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askerî, 1328/1910), V/48; Ali Cevâd da bu paralelde bilgiler paylaşmış ve Hz. Peygamber'in sağlığında kendi yerine herhangi birisini halife atamadığını söylemiştir. Bkz. Ali Cevâd, *Muhtasar Tarih-i İslâm*, 51-52.

3. Sakîfetü Benî Sâide Toplantısı

Hız. Peygamber'in vefatından hemen sonra İslam toplumu, kendilerine emirlik yapacak bir halife arayışı içerisinde girmiştir. Bu arayışın öncülüğünü ilk anlarda ensar olarak müsemma olan Medineli Müslümanlar yapmıştır. Ensar topluluğundan bir kesim, Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte devlet yönetiminin kendilerinde olması gerektiğine yönelik tutumla hareket etmiş ve Sakîfetü Benî Sâide'de bir araya gelerek Sa'd b. Ubâde'yi halife tayin etmek istemiştir.⁴⁹ Buna şahit olanlar, Hız. Ömer ile Hız. Ebû Bekir'e haber vermiş; onlar da Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı yanlarına alarak Sakîfetü Benî Sâide'ye varmış ve icra edilmekte olan toplantıya müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahale esnasında sahabe arasında kimi tartışmalar yaşanmış olsa bile Hız. Ömer'in tavsiyesiyle Hız. Ebû Bekir'in halife tayin edilmesi sağlanmıştır.⁵⁰

Osmanlı devlet adamlarından Lutfi Paşa (ö. 970/1563), hilâfetin kureyşiliği konusunda, ilk ciddi tasavvurda bulunan tarih yazarı olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde Harameyn bölgesinin Osmanlı topraklarına dahil olmasıyla birlikte bazı tartışmaların yaşandığı düşünülmüş ve yaşanan bu tartışmalara cevaplar mahiyetinde *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*⁵¹ adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eseri, hem Farsça hem de Arapça kaleme alarak⁵² belki de İslam dünyasının anasır-ı kavmiyelerinden olan Fars ve Arap halklarını ikna etmek istemiştir.

Lutfi Paşa, mezkûr eseri kaleme alırken; fıkıh, hadis ve tarih kitaplarından yararlanmıştır.⁵³ Yararlandığı eserler çerçevesinde Sakîfetü Benî Sâide'de ifade edilen sözün hadis olduğunu belirtmiştir. Ancak ona göre bu hadis, sadece Hız. Peygamber'den sonraki halifenin seçimi için geçerlidir. Hız. Ebû Bekir'in yönetime geçmesiyle birlikte o hadisin hükmü ortadan kalkmıştır. Lutfi Paşa'nın savunmuş olduğu bu anlayışın temelinde, şartların değişmesiyle birlikte hükmün değişeceği kaidesi vardır. Eserlerine başvurduğu alimlerin fetvasını referans noktası kabul ederken,⁵⁴ dönemin şartları muvacehesinde İslam dünyasında tartışılan meselede kıymete haiz eserlere müracat etmiştir. Her hâlükârda hilâfetin kureyşiliğini esas almayı yanlış bulmuş, müşkil sebeplerden kaynaklı, zamanla hükümlerin değişebileceğini savunmuştur.⁵⁵ Ayrıca "imamet Kureyş'indir" sözüne izafeten Ömer en-Nesefî'nin "Kureyş dışında imamete geçmek caiz değildir" fetvasını, ehl-i sünnet anlayışına aykırı

⁴⁹ Cenâbî Mustafa Efendi, *Tarihu'l-Cenâbî*, (Edirne: Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi Koleksiyonu, Selimiye Yazmalar, 4707, 999/1590), 1/231-b; Mehmet Azimli, "Sa'd b. Ubade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/377-378.

⁵⁰ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*, 128-129; Cenâbî Mustafa Efendi, *Tarihu'l-Cenâbî*, 1/213-b.

⁵¹ Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme* (Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu, nr. 02877 961/1554).

⁵² Lutfi Paşa, kaleme almış olduğu risalenin yazılış sebebi olarak önemli bazı şahısların kendisine gelerek Abbasiler'den sonra Kureyşi olmayanların hilâfete geçmesinin caiz olup olmadığını sormuş, bu mevzuda ikna edici bilgiler paylaşmak adına bu risaleyi yazdığını belirtmiştir. Zihinlerde oluşan soruların kökeninde Ömer en-Nesefî'nin mevzuya dair fetvaları olmuştur. Bkz. Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 3/a-b.

⁵³ Lutfi Paşa'nın hilâfetin kureyşiliğinin şart olmadığı tezini ileri sürerken başvurduğu kaynaklar arasında, "Fetâvâ Kadîhan, Fetâvâ Mecma'i'l-havâdisi ve'n-Nevâzili ve'l-Vaki'ât, Fetâva en-Nevâzili, el-Fetâvâ't-et-Tatârhanîyye, Fetâva'l-Muhit, Fetâva'l-Veciz, el-Fetâva'l-Bezzaziyye, Camiu'l-Fetâva, Bedaiu's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi, el-Hidâye, el-Muhtarât, et-Tevfik, Zahiretu'l-'Ukba, Zübdetu'l-Mesa'il, Şerhu'l-Meşârik ve'l-Mesabih, Şerhu Şir'ati'l-İslam, Târih-i Taberî, el-Fevâihu'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiye, et-Ta'rifât ve lügat olarak da el-Kamus" eserlerini zikretmiştir. Bkz. Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 4/a-b.

⁵⁴ Lutfi Paşa'nın bu kaniya varmasının nedeni, kendisine Ömer en-Nesefî'nin imam Kureyş'ten olması, Kureyş olmayan imamın imameti caiz değildir, akidesinin yansıtılmasından kaynaklanmıştır. Ona göre böylesi bir yaklaşım sıkıntılıdır. Konuyu, hak ile batıl açısından değerlendirmiş ve saygın olarak attığı kaynaklara başvurarak bir değerlendirme ortaya koyacağını belirtmiştir. Bu değerlendirmesinde Ömer en-Nesefî'nin akidesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bkz. Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 3/b.

⁵⁵ Buhârî, "Ahkâm", 4.

bulmuştur. Böylesi bir yaklaşıma sahip olmayı, haber ve eser alimlerinden, fıkıh ve kelâm kitaplarından habersiz yaşayanların savunabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁶ Bu düşüncede olanlar için tövbe etmeleri gerektiğini, aksi takdirde hüsrana uğrayacaklarını belirtmiştir.⁵⁷ İmametini Kureys dışında olabileceğini savunan Lutfi Paşa, yaşadığı dönem itibarıyla Kanuni Sultan Süleyman'ı Müslümanların halifesi olarak tanımıştır. Onun İslam beldelerini korumak ve dini yaşatmak adına kıymete haiz işler yaptığını, bundan ötürü de tüm Müslümanların halifesi olduğunu vurgulamıştır. Şayet kendisine, "Sultan Süleyman'ın durumu nedir" diye sorulursa, "tereddütsüz biçimde zamanın imamıdır" cevabını vereceğini ifade etmiştir.⁵⁸ Böylece yılların tartışmalı konusuna, özgün sayılabilecek nitelikte yanıtlar vermiştir.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçişi, beraberinde bazı tartışmaları getirmiştir. Bu tartışmalar, işlerliğini devam ettirmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Onlara dair pek çok şey yazılıp çizilmiştir. Osmanlı tarih yazarları ise bu tür tartışmalı mevzuları hassasiyetle incelemiştir. Bunlar arasında Gelibolulu Mustafa Âlî önemli bir yer tutmaktadır. Kendisi Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçiş sürecini, peygamberimize olan yakınlığına vurgu yaparak açıklamıştır. Ayrıca bu konuda muhaddislerin konuyla ilişkili rivayetlerini, ölçüt alarak izahatta bulunmuştur. Özellikle Tirmizi'den naklettiği şu rivayetin basiret sahibi kimseler ve mevzuyu anlamak isteyenler için yeterli olacağını belirtmiştir. Bu rivayete göre Hz. Ömer, "Ebû Bekir, Resulüllah nezdinde hepimizden daha üstündür" demiştir. Hz. Ömer'in bu ifadesi, Mustafa Âlî açısından makul delil kabul edilmiş ve mevzuyu vuzuha kavuşturmak isteyenler için kâfi görülmüştür. *Sahîh-i Buhârî*'de geçen ve Ebû Saîd el-Hudrî'ye istinaden "ben Allah'tan başkasını dost edinseydim, o da Ebû Bekir olurdu"⁵⁹ hadisi de yaklaşımının dayanak noktasını teşkil etmiştir.⁶⁰

Cenâbî Mustafa Efendi (ö. 999/1590) ve Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) de Sakîfetü Benî Sâide toplantısı üzerinde hassasiyetle durmuş, olayı benzer ifadelerle aktarmışlardır. Onlara göre Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, Sakîfetü Benî Sâide toplantısından haberdar olduklarında, gidip gelişmeleri yerinde incelemiştir. Toplantı mahalline vardıklarında Hz. Ömer söze başlamış ve ensarı ikna etmek için uğraşmıştır. Hz. Ömer ensarı ikna etmekte zorlanınca Hz. Ebû Bekir devreye girmiş, kendi iltifatı yerine ensarın meziyetleri üzerinde durmuş ve sükûneti sağlamayı başarmıştır.⁶¹ Nitekim Hz. Ebû Bekir, ensara yönelik konuşmasında, Hz. Peygamberi kendi yurtlarında barındırarak İslam'a olan hizmetlerini anlatarak, onları methetmiştir. Ensar da Hz. Ebû Bekir'in konuşmasından sonra kısmen ikna olmuş ve bir emir bizden bir emir de sizden önerisinde bulunmaya başlamıştır. Buna karşılık Hz. Ebû Bekir, emirler muhacirden vezirler ensardan olsun, tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak ensar kendi önerilerinde ısrar edince Hz. Ebû Bekir, "imamlar Kureys'tendir"⁶² sözünü hatırlatmış, bununla ensarı ikna etmiştir.⁶³

Ahmed Cevdet Paşa ise Sakîfetü Benî Sâide'deki toplantıyı, büyük bir bela olarak mülhaza etmiştir. Ona göre Hz. Ebû Bekir'in bir an önce halife seçilmesi, İslam milleti arasında çıkabilecek tehlikeleri bertaraf etmiş ve Yüce Allah, sahabenin önde gelenleri vasıtasıyla bu belanın şerrinden ümmeti korumuştur. Şayet Hz. Ebû Bekir halife seçilmemiş olsaydı, büyük olasılıkla Evs ve Hazreç

⁵⁶ Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 9/a.

⁵⁷ Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 9/b.

⁵⁸ Lutfi Paşa, *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 23/a-b.

⁵⁹ Buhârî, "Ashâb-ı Nebî", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/110 (No. 2432).

⁶⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 3/199-200; Diyârbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, 5/265.

⁶¹ Cenâbî Mustafa Efendi, *Tarihu'l-Cenâbî* 1/232-a; Kâtip Çelebi, *Fezleketü Akvali'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahyar*, 65/a-b.

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn, nşr.* Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: yy, 1411/1990), 4/85.

⁶³ Rumî Mustafa b. Seyyid Hasan, *Tarihü'l-Cenâbî*, 1/232/a; Kâtip Çelebi, *Fezleketü Akvali'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahyar*, 65/a-b; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101-108; *Târih-i İslam/Tercüme-i Siyer-i Seyidu'n-Nas*, 1096, 67; Muslihuddin Lârî, *Mir'atu'l-Edvar ve Mirkâtu'l-Ahbâr*, 179/b.

kabileleri arasında yeni bir rekabet doğacak ve ensar topluluğu ikiye bölünecekti. Bu arada Kureyş kabilesinin ensardan birisini kabul etmesi de mümkün değildi. Eğer böyle bir hal gerçekleşmiş olsaydı, Müslümanlar arasında büyük bir tefrikaya sebebiyet vermiş olacaktı. Bu vesileyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın Sakîfetü Benî Sâide toplantısından haberdar olup toplantıya müdahale etmeleri, yerinde bir teşebbüs olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Hz. Peygamber'den sonra hilâfete kimin geçeceğine dair herhangi bir hadis sarf edilmemiştir. Zaten sahabe arasında yaşanan ihtilafın kaynağında, bu belirsizlik etkili olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in hiç kimseye "benden sonra şuna biat ediniz" diye açıkça bir emri olmamıştır.⁶⁵ Dolayısıyla sahabe nesli arasında vuku bulan tartışmalar, kendisi tarafından olağan karşılanmıştır. Sahabenin peygamber olmadan kendi aralarındaki sorunları çözebilme çabalarını ise önemli bir tecrübe olarak değerlendirmiştir.⁶⁶ Ayrıca Allah Resulü'nün vefatı gününde ashabı arasında yaşanan hilâfet meselesini, farklı açılardan da ele almıştır. Ona göre Hz. Peygamber'in ebediyete irtihalinden hemen sonra hilâfete dair yaşanan münakaşalar, üç farklı görüşle açıklanabilir: Birincisi; ensarın sahip olduğu görüştür. Bu görüşe göre ensar, İslam dinine yaptıkları hizmet karşılığında kendilerini hilâfete daha layık görmüştür. İkincisi; sahabenin genelinin yönelimde bulunduğu anlayıştır. Bu anlayışa göre Kureyş kabilesi tüm Arap kabileleri içerisinde en nüfuzlu kabiledir. Onun için seçilecek halife de Kureyş kabilesine mensup olmak zorundaydı.⁶⁷ Üçüncü görüş ise Benî Hâşim'in benimsemiş olduğu düşüncedir. Bu düşünceye göre hilâfete geçecek kişi, kesinlikle Hâşimîler ailesinin bir üyesi olmalıydı.⁶⁸ Nitekim bu üç görüşten Kureyş ön plana çıkarılarak hareket edilmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa, sahabe arasında yaşanan tartışmaların mahiyeti konusunda ise hepsinin amacının doğru bir hedefe ulaşmak olduğunu belirtmiştir. Sahabenin uygulamış olduğu yöntemde, takip ettikleri usulde ve ileri sürdükleri görüşlerde, farklılıkların söz konusu olmasını normal karşılamıştır. Tartışmaların nihayete ermesinde, ashabın genelinin haiz olduğu görüş etkili olmuştur. Şayet ensar topluluğu arasından veya Hâşimî vurgusu dikkate alınarak birisi halife seçilmiş olsaydı, mesele girift hale gelecek ve işin içinden çıkılmaz olacaktı. Bu çerçevede Hz. Ebû Bekir'in sahip olduğu hasletlerin ve taşıdığı meziyetlerin sahabe üzerindeki etkisinden kaynaklı olarak problemin çözüme kavuşturulduğunu söylemiştir.⁶⁹ Ona göre Hz. Ebû Bekir, sahabenin genelinin reyine uygun biçimde hilâfete geçmiştir. Özellikle Kureyş kabilesine mensup olması, önemli bir faktördür. Nihayetinde Arap toplumu, eski adetlerinden tamamen uzaklaşmadığı için Kureyş kabilesi dışında başka birisi hilâfete geçmiş olsaydı bu durum, onlar tarafından kabul edilmeyecekti. Hatta Evs ve Hazrec kabileleri, buna karşı çıkacaklardı. Bu da İslam toplumu arasında büyük bir parçalanmışlığa sebebiyet verecekti. Çünkü Kureyş, öteden beri gücü ve nüfuzu diğer kabileler tarafından bilinen ve kabul gören bir kabileydi. Onların hakimiyeti altına girmek, diğer kabilelere ağır gelmemiştir. Kureyş'in on kolundan biri olan Hâşimîler ailesine hilâfeti tevdi etmenin de herhangi bir zorunluluğu yoktu. Ancak Kureyş'i nazara

⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 3/510-517.

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/73; Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'atü'l-kâinat*, 1/357.

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/73.

⁶⁷ Sahabenin genelinin hilâfeti Kureyş kabilesine mensup olarak addetmelerinde, sadece Hz. Peygamber'in mensup olduğu bir kabileye ait olmasından ileri gelmemiştir. Günün koşullarına göre Kureyş kabilesi en itibarlı ve nüfuzlu kabileydi. Hz. Peygamber'e halife olacak kişi İslam ahalisi arasında, bağ tesis edecek ve onları bir araya getirebilecek vasıtaya sahip olması gerekmektedir. Bunu da ancak nüfuzlu kabileye mensup biri yapabirdi. Dolayısıyla buradaki Kureyşilik vurgusu; fesadı defedebilme, memleketteki asayışı sağlayabilme, cihad işlerini tanzim edebilme ve halkın ihtiyaçlarına cevap verebilme şeklinde okunmalıdır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. 4/75.

⁶⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/73-74.

⁶⁹ Seçilecek olan halifenin sadece kavmiyet açısından değil, aynı zamanda İslamî yaşam yönünden de faziletli olması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/75-79.

alarak onlardan birisine hilâfeti tevdi etmek, pek çok ailenin desteği anlamına gelmiştir.⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, Kureyş nezdinde hakimiyet tesis eden paydaşların çok olmasını, hamur mayasına benzetmiştir. Hamur mayası ne kadar çok olursa ekmeğin de o oranda büyük olacağını vurgulamış, bu konuda güç birliğine dikkat çekmiştir. Bununla hükümetin güç ve iradesinin ziyadeleşeceğine ve dünyadaki sünnetullahın bu yönüyle icra edildiğine vurgu yapmıştır. Bu çerçevede umumi tarihler dikkatle incelendiğinde, açıklayıcı ve ikna edici malumatlara ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca sahabe de bu durumun farkındaydı. Buna dair sahabenin Hz. Peygamber'in ağızından birebir tarih ilmini dinledikleri ve tarih ilminin inceliklerini en yüksek mertebede öğrendiklerini iddia etmiştir.⁷¹

Diyârbekirli Said Paşa (1832-1891) da Sakîfetü Benî Sâide toplantısını olağanüstü bir gelişme olarak aktarmıştır. Ona göre Hz. Peygamber'in vefatının hemen sonrasında Sakîfetü Benî Sâide çardağında ensarın bir toplantı icra etmesi, sahabe tarafından endişeyle karşılanmıştır. Nitekim toplantı haberi Hz. Ebû Bekir'e ulaştırıldığında, kendisi Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah ile birlikte toplantı mahalline gidip müdahalede bulunmuşlardır. Ensar, ilk olarak Hazrec kabilesine mensup Sa'd b. Ubade'nin halife olmasını talep etmiştir. Onların bu önerileri kabul görmeyince, Hubâb b. Münzir öncülüğünde "bir emir ensardan, bir emir de muhacirlerden olsun" yönetim modeli teklif edilmiştir.⁷² Bu öneri, sahabe tarafından kabul görmemiş; hatta Hz. Ömer'in muhalefetiyle de karşılaşmıştır.⁷³ Hz. Ebû Bekir ise Sakîfetü Benî Sâide'de son derece yapıcı davranmıştır. Bu yapıcı rolünün gereği olarak günün meselesini en uygun biçimde çözmüştür. Öyle ki ensarın İslam toplumu içerisindeki değerine vurgu yapmış, kadir ve kıymetlerinin en fazla Kureyş tarafından bilindiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kureyş kabilesi dururken diğer Arap kabilelerinin ensara itaat etmeyeceğini vurgulayarak, gerçekçi bir tavra sahip olduğunu göstermiştir.⁷⁴ Toplantıda Evs ve Hazrec kabilelerinin İslam'dan önceki düşmanlıklarının yeniden tezahür edilmesinden endişe duyulduğu için, o sırada Beşir b. Sa'd'ın tavrı da dikkat çekicidir.⁷⁵ Kendisi ayağa kalkarak, ensarın şu ana kadar yaptığı her şeyi Allah ve Resulü'nün rızasını umarak yaptığını dile getirmiş; ardından muhacirlerin faziletleri üzerinde durmuştur. Sonrasında Useyd b. Hudayr⁷⁶ ile birlikte, Hz. Ebû Bekir'e ilk biat edenler arasında yer almıştır. Onların biatinden sonra istisnalar hariç, ensardan biat etmeyen kalmamıştır. Böylece endişelere yol açan durum, ensarın biatıyla sükûnete kavuşmuştur.⁷⁷

Nâmık Kemal (1840-1888) ve Mizancı Mehmed Murad (1854-1917) ise Hz. Peygamber'in vefatının hemen sonrasında Müslümanların toplanıp istişare etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Nitekim Sakîfetü Benî Sâide'ye işaret ederek, bunun gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Toplantıda yaşanan münazaraları da istişare olarak değerlendirmiş ve bu istişareler neticesinde Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiğine dikkat çekmişlerdir.⁷⁸ Râşid Mehmed Ali ise Hz. Peygamber'den sonra yaşanan tartışmaları, açıkça birisi hilâfete tayin edilmediği için yaşandığını iddia etmiştir. Ona göre ensar, bu belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla Sakîfetü Benî Sâide toplantısını düzenlemiştir. Toplantıda ensar ile muhacir arasında tartışmalar baş gösterince, yaşanan tartışmalara son vermek amacıyla Hz. Ebû Bekir'e biat

⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/75-77.

⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/77-79.

⁷² Diyârbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, 6/270-271; Mehmed Es'âd Efendi, *Tahlîlî ve Tenkidî Târih-i İslam* (Şehzâdebaşı/İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1336/1918), 77.

⁷³ Diyârbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, 6/272.

⁷⁴ Diyârbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, 6/273.

⁷⁵ M. Yaşar Kandemir, "Beşir b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/6-7.

⁷⁶ Ahmet Tahir Dayhan, "Useyd b. Hudayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/363-364.

⁷⁷ Diyârbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-İber*, 6/272-273.

⁷⁸ Mizancı Mehmed Murad, *Muhtasar Tarih-i Umumi* (İstanbul: Civelekyan Matbaası, 1302/1885), 174; Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, 92.

edilmiştir. Onun nezdinde adeta sahabe bunu yaparak çekişmelere ve kırgınlıklara son vermiştir.⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) de toplantıyı benzeri açıdan ele almış; bu çerçevede Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir için “yâr-ı ğar”⁸⁰ vurgusunda bulunarak biat etmesine kıymet atfetmiştir.⁸¹

Sakîfetü Benî Sâide toplantısına dair dikkatleri celb eden asıl değerlendirme, Abdüllatif Subhi Paşa tarafından yapılmıştır. Kendisi, yapmış olduğu değerlendirmede şunları ifade etmiştir:

“Sahabe arasında haşa farz edilen rekâbet ve muhâlefet hakkında ilk olarak onlar olmasaydı, bizim ecdâdımız eski dinleri üzerinde kalırdı. Böylece onların o çabası ve gayreti olmadan İslam davasını kimler bu meydanlara ve bu iklime ulaştıracaktı. Birkaç kişi arasında hilâfet davası sürdürülürken Hz. Muhammed'i görmüş, onun sohbetlerinin şerefine nail olmuş ve zat-ı hümayunlarına yakınlıkta bulunmuş nice kimseler vardır. Bu kadar asırlardan sonra, bizlere bu davanın faslını kimler ısmarladı? Kur'an-ı şerifte ve ehadis-i meşhurede bu vâhî davalara dair bize bir vasiyet var mıdır? Elbette yoktur. Öyleyse bizim bu makûle şeylere vücut verip Müslümanlar arasında tefrika ve parçalanmışlığa sebep olmamız elbette ki Hak Teâlâ'nın ve Resulünün rızasına muhalif bir tutumdur ve ahirette ukubet olduğu gibi dünyada dahi bâis-i kesr-i şevket-i İslam'dır. Eğer ashab haşa hevây-ı nefislerine uyup da hakkı ketm etmişler ise Allah ve Resulü elbette rûz-ı cezada onları mesul edecektir. Bizim böyle şeyleri dava etmemiz hem haddimizden hariçtir ve hem de emr-i ilahi ile kardeş olan İslam toplumu arasında fitneyi ilka etmektedir. Böylesi bir durum hem dünyamızı hem de ahiretimizi berbat etmektedir”⁸²

Abdüllatif Subhi Paşa, kendi zaviyesinden durumun vahametini ve sakıncalarını dile getirdikten sonra, dönemdeki Müslümanlara ve daha sonra gelecek nesillere yönelik uyarı mahiyetinde açıklamalarda da bulunmuştur. Bu açıklamalarında, sahabe devrinde vuku bulan olumsuzlukları, onların zimmetine bırakmak gerektiğini savunmuştur. Hatta Müslüman olmamıza vesile olan ve tevhid gibi makul ve hak bir dine sevk eden ashaba karışmayalım, yaklaşımına sahip olmuştur. Bu çerçevede kardeşliğimize kuvvet vermemiz gerektiğini ifade etmiş, bunu yaptığımız zaman her iki dünyada da mutlu olacağımızı belirtmiştir. Ayrıca Yüce Allah'ın herkesi kendi yaptıklarıyla sorumlu tutacağını, hiç kimsenin başkasının sevap ve günahlarına ortak olmayacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla sahabe için olumsuzluğa çağrışım yapacak ifadelerin kullanılmasını doğru bulmamış; sonraki nesilleri bundan sakındırmıştır.⁸³

Ahmed Refik de Hz. Peygamber'in vefatı sonrası muhacir ile ensar arasındaki tartışmaları, her iki tarafın Hz. Peygamber dönemlerinde yaptıklarını ölçüt olarak hilâfette hak iddia etmelerine bağlamıştır. Böylece ortaya çıkan gelişmeleri ihtimal dahilinde görmüştür. Ona göre ensar ile muhacir arasında zuhur eden tartışma, Hz. Ebû Bekir'in “İmamlar Kureyş'tendir” hadisini hatırlatmasıyla son bulmuştur.⁸⁴ Ancak ikinci bir tartışma daha belirmiş; o da Kureyş'in büyüklerinden kimin halife olacağına dair olmuştur. Herhangi birisi çıkıp kendisini halife tayin etmesin ve muhacirler arasında yeni bir ihtilafa sebep olmasın diye Hz. Ömer devreye girerek Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Ahmed Refik nezdinde Hz. Ömer, bu tavrıyla çok önemli bir görevi ifa etmiştir. Ayrıca onun yapmış olduğu bu biati,

⁷⁹ Raşid Mehmed Ali, *Tevârih-i Enbiya fî İrşâdi 'l-Ezkiyâ*, 381-382.

⁸⁰ Mağara arkadaşı.

⁸¹ Ahmed Mithat Efendi, *Tarih-i Umumi* (İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1290/1873), 144.

⁸² Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku 'l-Kelam fi-Tarihu 'l-İslam*, 146-147.

⁸³ Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku 'l-Kelam fi-Tarihu 'l-İslam*, 147.

⁸⁴ Muhyiddin Mehmed, Ahmed Refik'in bu aktarımına ilaveten Hz. Ömer'in devreye girerek “Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i insanlara imam kıldığını, nasıl olur da kendinizi onun önüne geçirebilirsiniz” diyerek ensarı ikaz ettiğini belirtmiştir. Bunun sonucunda ensar topluluğu nedamet getirerek Hz. Ebû Bekir'e teveccüh göstermiştir. Bkz. Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'atü 'l-kâinat*, 1/360.

büyük bir zeka ve irfan ürünü olarak değerlendirmiştir.⁸⁵ Hz. Ebû Bekir'in ilk halife seçilmesi de Hz. Peygamber'in sünnetine en fazla ittiba etmesinden kaynaklanmıştır. Onun halifeligi, meşru ve makul sebepler dairesinde gerçekleşmiştir. Bu durumu, onun Müslümanların ilki, yaş olarak en olgunu ve konum itibarıyla en muktedirlerinden addetmekle açıklamıştır. Dolayısıyla Ahmed Refik'in kendi düşüncesinde hilâfetin en güçlü ve en yakın adayı Hz. Ebû Bekir'dir.⁸⁶ İffet, takva ve ahlakî fazilet yönüyle bütün sahabelerden onu üstün görmüştür.⁸⁷

Osmanlı son dönem siyasi figür ve tarih yazarlarından kabul edilen Lütfullah Ahmed de Sakîfetü Benî Sâide toplantısını benzer ifadelerle değerlendirmiştir. Onun düşüncesine göre Hz. Peygamber'in vefatı; İslam ehlini, bilhassa ashabin gönüllerini hüznün ve eleme boğmuştur. Onun irtihali ile birlikte ensar, Sakîfetü Benî Sâide'de toplanmış ve Sa'd b. Ubâde liderliğinde bir halife tayin etme girişiminde bulunmuştur. Orada bulunanlar, Sa'd b. Ubâde'yi halifelik için en uygun aday olarak takdim etmiştir. Ancak bu durum, Evs ile Hazreç kabilelerinin eski düşmanlıklarını körüklemekten öteye geçmemiştir. Bundan dolayı toplantıda Evs kabilesine mensup sahabeler, Sa'd b. Ubade'nin halife seçilmesini istememiş, bunu engellemek adına girişimde bulunmuşlardır. Ayrıca Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde'ye haber verenlerin de onlar olduğu iddia edilmiş; toplantıda muhacirlerin faziletlerine vurgu yapanlar, yine onlar olmuştur.⁸⁸ Aktarılan diğer bir nakilde, Sakîfetü Benî Sâide 'de Hz. Ebû Bekir, Kureyş kabilesine vurgu yaparak ensarın faziletlerini sıralamıştır. Bu ifadelerinde ensara yönelik olarak "Arap kabileleri, Kureyş'ten başka hiçbir kabileye tabi olmaz. İnsanlar Kureyş'e tabidir. Siz de Kureyş'e hased ve muhalefet etmeyiniz" diyerek Kureyş kabilesinin Arap toplumu içerisindeki önemine vurgu yapmıştır.⁸⁹

Sakîfetü Benî Sâide'de tartışmaların dozunun yükseldiği esnada, Hz. Ebû Bekir devreye girerek, ensar topluluğuna Akabe biatindeki sözlerini hatırlatmıştır. Nitekim Akabe'de Hz. Peygamber'in teklif ettiği şartlardan birisi, emirlik konusunda ona ehil olan zat ile herhangi bir nizaya girişmeyecekleri üzerineydi. Bu hatırlatma neticesinde Evs kabilesinden Zeyd b. Sabit ayağa kalkmış ve "Hz. Peygamber, muhacirlerdendi. O zaman halife muhacirlerden olsun" ifadesini kullanmıştır. Hubâb b. Münzir⁹⁰ buna itiraz edince Ebû Ubeyde b. Cerrah, ona cevap vermek zorunda kalmıştır. Yaşanan tartışmalar üzerine Beşir b. Sa'd yerinden kalkmış ve daha önce de değindiğimiz üzere Useyd b. Hudayr ile birlikte Hz. Ebû Bekir'e ilk biat edenler arasında yer almıştır.⁹¹

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, yaşanan problemleri kaynağında, asabiyet anlayışını görmüştür. Kendisi sorunun kökeninde Benî Ümeyye ailesi mensuplarını gördüğü için, eleştiri oklarını onlara yöneltmiştir. Ona göre Hz. Peygamber hayattayken hem asabiyet hem de Emevî-Hâşimî çekişmesi önünde engeldi. Dolayısıyla bu tür bir rekabetin yaşanmasının imkânı yoktu. Fakat Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte, toplumda eski alışkanlıklar, nüks etmeye başlayınca, tarihsel süreç içerisinde vuku bulan gelişmeleri, asabiyet eksenli bir problem olarak değerlendirmiştir.⁹²

İbnü'n-Nüzhet Cevâd (ö. ?) ise Hz. Peygamber'in vefatı sonrası sahabenin bundan çokça etkilendiğini belirtmiş ve o anı, nazik bir dönem olarak tasvir etmiştir. Ona göre sahabe tarafından ilk esnada halife tayini gibi bir mesele düşünülmemiştir. Hilâfet mevzusu, toplum tarafından mühim bir

⁸⁵ Mehmed b. Mehmed Edirnevî (Rumî), *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr* (İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1276/1859), 15; Kâtip Çelebi, *Fezleketü Akvali'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahyar*, 65/b; Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, 5/48-49.

⁸⁶ Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, 5/49.

⁸⁷ Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, 5/52.

⁸⁸ Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yı Raşidin/Hz. Ebû Bekir es-Sıddık*, 13.

⁸⁹ Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yı Raşidin/Hz. Ebû Bekir es-Sıddık*, 16-17.

⁹⁰ Kandemir, "Hubâb b. Münzir", 18/264.

⁹¹ Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yı Raşidin/Hz. Ebû Bekir es-Sıddık*, 19-21.

⁹² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/78.

mevzu olarak addedilince, bir anda o nazik zamanda halife seçimi öncelikli mesele haline gelmiştir.⁹³ Ayrıca Sakîfetü Benî Sâide toplantısını anmadan bazı sahabeler tarafından bu konunun gündeme getirildiğini belirtmiştir. Fakat mevzu üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Böylece dedikodular yayılmış ve sahabe de bu dedikoduları önlemek amacıyla devreye girmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Hz. Ebû Bekir, özel olarak ensara genel anlamda bütün Müslümanlara yönelik bir hutbe irad etmiştir. İbnü'n-Nüzhet Cevâd, tevdi edilen bu hutbeye önem atfetmiş ve bu hitap neticesinde Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber dönemindeki değerinin hatırlanarak hilâfete tayininin gerçekleştiğini iddia etmiştir.⁹⁴

Mehmed Halid (ö. 1911) ise Hz. Peygamber'den sonra vuku bulan hilâfet tartışmasını, kabilecilik eksenini ve ensar-muhacir denkleminde tahlil etmiştir. Ona göre Hz. Ömer, Sakîfetü Benî Sâide toplantısından haberdar olmasaydı, Müslüman toplum arasında meydana gelecek olan tefrika, önü alınamayacak problemlere yol açabilirdi. Dolayısıyla Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'i ve Ebû Ubeyde'yi yanına alarak, toplantı mahalline varıp müdahalede bulunmaları önemlidir. Bunu, sorunu büyümeden çözüme kavuşturmak şeklinde izah etmiştir.⁹⁵ Yine Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber zamanındaki konumuna ve ona olan manevî yakınlığına dikkat çekmiş, hilâfet görevini en fazla hak eden kişi olarak onu takdim etmiştir.⁹⁶

Kanaatime göre Sakîfetü Benî Sâide toplantısı için üzerinde durulması gereken asıl husus, hilâfetin Kureyşîliği meselesidir. Toplantıda Hz. Ebû Bekir tarafından aktarıldığı ifade edilen sözün hadis olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Aktarılan söz dönemseldir, ancak mana itibarıyla tartışmalara konu olmuştur. Hz. Peygamber'in hüküm icra edecek mahiyette bir söyleminin ensar tarafından bilinmiyor olması, şüpheleri beraberinde getirmiştir. Bu konuda Muhammed Hamidullah'ın yaklaşımı⁹⁷ ve Mehmed Said Hatipoğlu'nun tezi dikkat çekicidir. Bu da kanaatimizin hasıl olmasına katkı sunmuştur.⁹⁸ Özellikle Sa'd b. Ubade'nin ömrünün sonuna kadar Hz. Ebû Bekir'e biat etmemesi, bu hadisin sahihliğine yönelik tenkitleri artırmıştır.⁹⁹ Ayrıca Hz. Peygamber devrinde ifa edilen pek çok göreve Kureyşî olmayanların atanmış olması da bu minvalde değerlendirilmelidir. İslam dininin asabiyet eksenli yaklaşımları devre dışı bıraktığı, bütün inananları bir ve eşit gördüğü yaklaşımı nazara alındığında, malum rivayetin zayıf görülmesi mümkün olacaktır.¹⁰⁰

4. Biat Meselesi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra problem olarak görülen diğer bir siyasî husus, Hz. Ebû Bekir'e biat meselesidir. Bu mesele, tarih kaynaklarında Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali arasında yaşanan sorun olarak aktarılmıştır. İslam tarihinde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali arasında hilâfete geçme eksenli değerlendirilen bu mevzu, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren işlenmeye başlanan bir problemdir. Örneğin Ahmedî, Hz. Ali'nin ilk anlarda Hz. Ebû Bekir'e biat etmemesinin nedenini, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine yönelik herhangi bir delil görmemesine bağlamıştır. Bir süre sonra, aralarındaki olumsuzlukların giderildiğini ve biatin gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁰¹ Süheylî Ahmed Efendi (ö.

⁹³ İbnü'n-Nüzhet Cevâd, *Tarih-i Umumi*, 78.

⁹⁴ İbnü'n-Nüzhet Cevâd, *Tarih-i Umumi*, 78.

⁹⁵ Mehmed Halid, *Mufasssal Tarih-i İslam* (İstanbul: Şark ve Maarif Kütüphaneleri, 1928), 170-171.

⁹⁶ Mehmed Halid, *Mufasssal Tarih-i İslam*, 170-171.

⁹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2003), 1105-1114.

⁹⁸ Mehmed Said Hatipoğlu, Sakîfetü Benî Sâide'de halifelerin Kureyş'ten olacağına dair herhangi bir peygamberi hükmün asla bahis konusu olmadığını iddia etmiştir. Bkz. Mehmed Said Hatipoğlu, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik/Hilâfetin Kureyşîliği" 23/3-4 (Ekim 1978), 40-41.

⁹⁹ Hatipoğlu, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik/Hilâfetin Kureyşîliği", 41.

¹⁰⁰ Hatipoğlu, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik/Hilâfetin Kureyşîliği", 42-46.

¹⁰¹ "Bey" at etmedi evvela onunla Âli
Olmadığı için ona hüccet celi
Hüccetin Sıddık çün etti beyân

1042/1632) ise sahabe arasında fazilet sıralamasına başvurmuş ve Hz. Ebû Bekir'i en faziletli sahabe olarak zikretmiştir. Onu bu konumda görmesinin nedenini, malının tamamını Allah yolunda infak etmesine ve hicret yolculuğunda mağara arkadaşı olarak anılmasına bağlamıştır. Bu verilerden yola çıkarak hem muhacir hem de ensarın ittifak içerisinde ona biat ettiklerini vurgulamıştır. Her ne kadar bazı sahabeler ilk başta Hz. Ali'ye teveccüh göstermiş olsalar bile Hz. Fatma'nın vefatı sonrası onlar da Hz. Ebû Bekir'e gidip biat etmiştir. Onların biatiyle birlikte artık sahabe arasında Sa'd b. Ubade dışında biat etmeyen kalmamıştır.¹⁰²

Kâtip Çelebi'ye göre de Hz. Ebû Bekir, nübüvvetten itibaren Hz. Peygamber'in yanında yer alan mümtaz sahabedir. Hz. Ebû Bekir'in taşımış olduğu meziyetlerin önemine vurgu yaparken, özellikle Mirâc hadisesinde müşriklerin yaygaralarına yönelik verdiği cevaba, kıymet atfetmiştir. Hz. Peygamber'in zor zamanlarında yanında yer almasını ve beraber hicret arkadaşlığında bulunmasını, bir ayrıcalık olarak değerlendirmiştir. Hz. Peygamber'in irtihali sırasında bütün kapıların kapatılıp Hz. Ebû Bekir'in kapısının açık bırakılmasını, hilâfetine yönelik bir delil olarak arz etmiştir. Hz. Peygamber'in sadece ve sadece Hz. Ebû Bekir'in arkasında namaz kılmasını, hilâfetine varacak bir alamet olarak yorumlamıştır. Kırk bin dinarlık servetinin tamamını Allah yolunda infak etmesini de halife olacak kimsenin ehliyetine işaret eden bir özellik olarak aktarmıştır.¹⁰³

Osmanlı müellifleri biat mevzusunu, rivayetleri ön plana alarak makul ve yapıcı bir üslupla işlemiştir. Bu konuda Münecimbaşı Ahmed Dede kendi eserinde İmam-ı Zührî ve Hz. Aişe'ye dayanarak aktarmış olduğu rivayetlerde, Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçişinden altı ay kadar sonra, Hz. Fatma'nın vefat ettiğini belirtmiştir. Onun vefatıyla birlikte Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e elçi göndermiş ve niyetinin kendisine biat etmek olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, hiç vakit kaybetmeden Hz. Ali'nin evine geçmiş ve orada Hz. Ali'nin biati gerçekleşmiştir. Bu esnada Hz. Ali, biatinin tehir nedenlerini açıklamıştır. Yaptığı açıklamalarda Hz. Ebû Bekir'e, "biz hak tealanın sana ihsan eylediği fazilet ve hayırda yarışmadık. Lakin bizim de bu işlerde bir alakamızın olduğunu sanırdık. Ancak, sizler bizi karıştırmayıp kendi başımıza bu işi gördünüz. Yoksa biz, sizlerin faziletini inkâr etmiyoruz," dediğini nakletmiştir. Buna ilaveten Zübeyr b. Avvam ile birlikte meşveretten uzak kaldıkları için darıldıklarını ifade etmiştir. Hilâfet konusunda, herkesten daha ziyade Hz. Ebû Bekir'in o görevi hak ettiğini düşünmüştür. Nişancızâde ve Ahmed Cevdet Paşa gibi o da Hz. Ebû Bekir'i refik-i ğar¹⁰⁴ olarak anmış ve kıymetini bilen bir tavra sahip olmuştur.¹⁰⁵

Nâmık Kemal de biat konusunda Hz. Ebû Bekir'den bahsederken karakter yapısı ve risalete bağlılığı üzerinden okumalar yapmıştır. Onun yaradılış itibarıyla temiz huylu olmasını ve yumuşak kalpliliğini nazara alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir'i davranışlarında Hz. Peygamber'e en çok benzeyen sahabe olarak yâd etmiştir. Onun her hâlükârda Hz. Peygamber'in yolunu

Kıldı bey'at ol dahi onunla ayân". Bkz. Ahmedî, *İskendernâme* (TBMM Kütüphanesi El Yazması Bölümü, nr. 1940-396/243, 954/1547), 228/a; Tâberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Tarih-i Tâberî*, çev. M. Faruk Gürünca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ty), 4/334.

¹⁰² Süheyli Ahmed Efendi, *Târîh-i Şâhî* (İstanbul: ty), 81/b-82/a.

¹⁰³ Kâtip Çelebi, *Fezleketü Akvali'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahyar*, 65/a-b; Fayda, "Ebû Bekir", 10/101-108.

¹⁰⁴ Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'âtü'l-kâinat*, 1/360; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 3/516.

¹⁰⁵ İlk başlarda, Hz. Ebû Bekir'e birkaç kişi dışında toplumun tamamı biat etmiştir. Bir süre biat etmeyenler arasında Hz. Ali, Zübeyr b. Avvam, Uteybe veya Utbe b. Ebu Leheb, Halid b. Saîd b. Âs, Mikdad b. Amr, Selman-ı Farisî, Ebû Zer el-Ğıfârî, Ammar b. Yasir, Ubey b. Ka'b, Berra b. Azîb, Hz. Abbas ve Ebû Süfyân yer almışlardır. Bunlar da peyder pey biat etmiş ve altı ayın sonunda Sa'd b. Ubade dışında biat etmeyen kalmamıştır. Bkz. Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifu'l-Ahbâr*, ts., 287-288; Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'âtü'l-kâinat*, 1/360; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 3/515.

takip ettiğini ve taşıdığı olduğu hasletlerle hilâfete yönelik liyakatini gösterdiğini ifade etmiştir. Buna istinaden ona biat edilmesini en doğru karar olarak yorumlamıştır.¹⁰⁶

Ahmed Cevdet Paşa, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali arasında var olduğuna inanılan biat edip-etmeme meselesinin çözüme kavuşturulmasını, Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin (ö. 638/1240) konuyla ilgili görüşlerini referans kabul ederek aktarmıştır. Aktarmış olduğu bilgiye göre Hz. Ebû Bekir, sorunların büyümesini engellemeye yönelik müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale neticesinde hilâfet makamı, kendi talebi dışında ona tevdi edilmiştir. Göreve geldikten sonra, Müslüman toplum arasında vuku bulan tefrika boyutunu izale etmek adına en yakınında yer alan Hz. Ömer ile istişare etmiş ve bir şûrâ oluşturulmasına karar vermiştir. Oluşturulan şûrâya Ebû Ubeyde b. Cerrah dahil edilmiş ve ardından bir temsilci olarak Hz. Ali'ye gönderilmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh, elçilik vazifesinde söylenmesi gerekenleri arz etmiş, Hz. Ali de son derece sakin ve anlaşılır biçimde onu karşılamıştır. Bu elçilik vazifesi sırasında Hz. Ali, yanlış anlaşıldığını ifade ederek üzölmüş ve ardından Hz. Ebû Bekir'e giderek ona biat etmiştir.¹⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Hz. Ebû Bekir'in hilâfet görevini kabul etmesinin asıl maksadı, kavmiyet davası yerine Müslümanların birliği davası olmuştur. Hz. Ebû Bekir, hilâfet vazifesini bir hilât gibi telakki etmiş ve bu görevi İslam toplumu için faziletli birisine intikal etmeyi düşünmüştür. Kendisi, irad ettiği hutbe ile bu hususu dile getirerek gayesinin makam-mevki davası olmadığını ispatlamıştır.¹⁰⁸ Hz. Ali açısından karşılaşılan durumu da Hz. Ebû Bekir'in karşılaştığı durumdan farksız görmüştür. Her iki sahabenin sahip oldukları konumun ehemmiyetine binaen bazı problemler barındırdığını ifade etmiş; ancak ikisi de malum problemlerin üstesinden gelmesini bilmişlerdir.¹⁰⁹

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Hz. Ali ve yakınında yer alanların biat konusunda gecikmeleri ise İslam toplumu arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu hoşnutsuzluk, Hz. Ebû Bekir'in vakarane duruşuyla aşılabilmıştır. Oysaki Hz. Ebû Bekir, bir halife olarak müdahalede bulunabilirdi. Bu da İslam toplumu arasında sıkıntıyı büyötmekten başka bir işe yaramayacaktı. Hz. Ebû Bekir'in belli bir süre sabır ve tahammül ile hareket etmesi, mevcut olumsuzluğu gidermede büyük katkı sunmuştur. Ayrıca var olan olumsuzlukların uzun süre devam etmesi ihtimali karşısında, her iki taraf, aralarının açılmamasına dikkat etmiştir.¹¹⁰ Yine biat konusunda Hz. Ali'nin ilk başlardaki tavrını değerli görmüştür. Çünkü ilk anlarda ona yönelik rağbetler olmuştur. Ancak Hz. Ali, bu rağbetlere karşı olumsuzluğu barındıranların niyetlerini engelleyecek nitelikte cevaplar vermiştir. Örneğin Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye “gel ben sana biat edeyim, insanlar da biat eder” söyleminin Hz. Ali'de karşılığı olmamıştır. Ebû Süfyân'ın iki sahabeyi karşı karşıya getirme çabasına karşılık olarak Hz. Ali'nin şikak vurgusunda bulunması, büyük bir olgunluk örneğidir. Zübeyr b. Avvam'ın “Ali'ye biat edilmedikçe, kılıcımı kımına sokmam” ifadesi, Hz. Ali tarafından dikkate alınmamıştır. Ebû Süfyân'ın Hz. Ebû Bekir'in mensubu bulunduğu Teym kabilesini, Kureyş'in en küçük kolu olarak dillendirip büyük ve nüfuzlu olan Hâşimîler'e vurgu yapması, Hz. Ali tarafından parçalayıcı bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirilmiştir.¹¹¹ Her halükârda Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'nin hali, Ahmed Cevdet Paşa ve ona müzâhir düşünenler tarafından riskli bir durum olarak mülahaza edilmiştir. Bu düşünceye sahip olanlara göre Yüce Allah, bu tehlikeli durumdan İslam ümmetini korumuştur. Eğer Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali arasında herhangi bir münakaşa zuhur etmiş olsaydı, İslam toplumu büyük bir fitneye düşer kalacaktı.

¹⁰⁶ Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, 95.

¹⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/84; Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yi Râşidîn/Hz. Ebû Bekir es-Siddik*, 24-38.

¹⁰⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/82.

¹⁰⁹ Cenâbî Mustafa Efendi, *Tarihu'l-Cenâbî* 1/235-a; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârihu'l-Hulefâ*, 4/82; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 3/200.

¹¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/84.

¹¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/84.

Bu durumda akla ve hayale gelmeyecek felaketlere maruz kalınacaktı. Kıyamete kadar İslam milletinin yüreğinde umulmayacak yaralar açacaktı. Belki de cahilî adetlerden sayılan kavmîyet fikri, o dönemde yeniden alevlenecek, Ebû Süfyân veya diğer Kureyş ileri gelenleri başa gelmek adına türlü girişimde bulunacaktı. Doğrusu hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ali fazlasıyla basiret ve ihtiyat üzerine davranmış, zor meseleleri çözüme kavuşturmayı bilmişlerdir.¹¹²

Ahmed Cevdet Paşa sahabe arasında yaşananları, felsefi inanç boyutuyla da tasavvur etmiştir. Buradan hareketle dönemin sahabesini mümtaz bir topluluk olarak değerlendirmiştir. Ona göre sahabenin bu halini muhakeme etmek, sonradan gelen nesillerin haddi değildir. Çünkü İslam asırlarının en hayırlı dönemi olarak sahabe çağını görmüştür. Sahabeyi, peygamberin hadisine izafeten hidayet yıldızları addetmiştir. Kur'an'ın onlardan öğrenildiğini, hadislerin onlardan işitildiğini, dini hükümlerin onlardan alındığını, dolayısıyla onlardan öğrendiğimiz dini kuralları alarak, onları muhakeme etmek doğru olamayacaktır, yaklaşımına sahip olmuştur.¹¹³ Sahabe arasında yaşanan ihtilafı da icthad münazarası şeklinde tasavvur etmiştir. Onların icthadî açıdan ihtilafa düşmeleri, kendilerini hakkı anladıkları gibi teslim etmekten uzaklaştırmamıştır. İttifak etmelerinin önünde engel de teşkil etmemiştir. Sahabe, kendi aralarında sert tartışmalarda bulunsa bile birbirlerinin kıymetini bilmişlerdir. Örneğin, Hz. Zübeyr b. Avvam, şahsî davranmış olsaydı kayınpederi Hz. Ebû Bekir'in yanında yer alırdı. Dolayısıyla aralarındaki ihtilafı, dünyevî niyet ve maksatlar açısından değil; ilmî araştırmalar kabilinden değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.¹¹⁴

Hilâfeti dünyevî açıdan değerlendiren ve onu bir makam sevgisi olarak addedenlere karşı Ahmed Cevdet Paşa, Hz. Ebû Bekir'in verdiği ilk hutbeyi kanıt olarak arz etmiştir. Ona göre Hz. Ebû Bekir, irad ettiği bu hutbe ile makam arzusunda olmadığını göstermiştir. Onun önerisi diğer sahabe tarafından kabul edilmeyince kendisi o sorumluluğu üzerine almak zorunda kalmıştır. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber nazara alınarak kendisinden aynı neticeler arzu edilecekse, buna muktedir olamayacağını bilmesini, kıymetli bir tutum olarak değerlendirmiştir. Ardından “böyle zatlara karşı nasıl olur da su-i zanda bulunulabilir” diyerek, aksini iddia edenlere tepki göstermiştir. Ona göre ne Hz. Ebû Bekir'in ne de Hz. Ali'nin gönlünde, dünya sevgisi namına bir şey yoktu. Onlar görevlerini, sorumluluk zaviyesinden mülâhaza ederek icra etmiştir.¹¹⁵ Yine Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Hz. Ali'nin hilâfet makamına geçmeyip, yüreği yaralı ve üzgün olan eşinin yanında yer alarak birlikte uzlet hayatını yaşamalarını, görülmeyen veya düşünülmeyen cihet olarak değerlendirmiştir. “Sadece bu zaviyeden bakıldığında bile Hz. Ali'nin ifâ ettiği fonksiyon, daha iyi anlaşılacaktır”, demiştir.¹¹⁶

Lütfullah Ahmed, Hz. Ebû Bekir'e biat konusunda yaşananları; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali arasında geçen bir mevzu olarak değerlendirmiştir. Değerlendirmesinde her üç sahabeyi, etrafına ışıklar saçan yıldızlar olarak nitelendirmiştir. Aralarındaki ihtilafı ise Ahmed Cevdet Paşa gibi icthadî

¹¹² Hâşimilerin ateş püskürürcesine Hz. Ali'nin etrafında toplanmaları, yönetim açısından tehlikeli bir durumdu. Hz. Ebû Bekir'in öfke ile hareket etmeyip müsamahalı davranması, problematik durumun teenni ve karşılıklı diyalog ile çözüme kavuşmasını sağlamıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/102-103.

¹¹³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/104.

¹¹⁴ Hz. Ömer'in kendi hilâfet devirlerinde Hz. Ali'yi kadı olarak görevlendirmesi ve onun hakkında, “Ali'nin içinde olmadığı bir cemaatte problemlî bir meselenin zuhurundan Allah'a sığınırım” demesi, Hz. Ali'nin bu kadar ihtilafa rağmen Hz. Peygamber'den sonra, “bu ümmetin en hayırlıları Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir” ifadesini kullanması, önem teşkil etmiştir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/104-105; Şehbenderzâde, *Târih-i İslâm*, 2/327-329.

¹¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/106.

¹¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa meseleyi, kendi ideolojik ve mezhepsel anlayışlarına hapsetmeye çalışan tarafların metodolojik yaklaşımlarına zıt bir cihetle nazarlara sunmuştur. Babası vefat eden birisinin yanında onu yalnız bırakmamanın ve yönetim bile olsa onu tercih etmemenin fedakârlığı üzerinde durmuştur. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 4/106-107.

açından ele almıştır.¹¹⁷ Bundan dolayı herhangi bir beyanda bulunmaktan ve görüş belirtmekten imtina etmiştir. Meşrutiyet döneminde Defter-i Hakânî nazırlığı görevinde bulunan Mahmud Esad (1856-1918) da Hz. Ebû Bekir için, sahabenin umumu tarafından hilâfete layık görüldüğünü ifade etmiştir. Hz. Ali'nin ilk biat edenler arasında yer almaması meselesini ise Hz. Peygamber'in defin işiyle meşgul olmasından kaynaklı istisnaî bir durum olarak ele almıştır. Hz. Ali'nin biat etmesiyle birlikte ümmetin icmasının tamamen teccüm ettiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Şehbenderzâde, Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçiş sürecini Hz. Ali açısından ele almıştır. Buna göre Hz. Ali, etrafındakiler tarafından hilâfete geçmek için sürekli teşvik edilmiştir. Ancak Hz. Ali, böylesi bir yaklaşım tarzıyla hilâfete geçmeyi düşünmemiş ve bunları kışkırtma olarak değerlendirilmiştir. Kendisi, bunlara karşı soğukkanlı davranmış, teskin edici bir eda ortaya koymuştur. Bunun üzerine Filibeli Ahmed Hilmi; Hz. Ali'yi "kabil fesatlara müsait olmayan biri" şeklinde tarif etmiştir. Onunla ilgili olarak "uğrunda hayatını binlerce kez feda ettiği İslam'ı, tefrika ve muharebelere kurban etmek gibi hasis düşüncelerin o büyük adamın fikirlerinde yer bulamayacağını" ifade ederek kanaatini aktarmıştır.¹¹⁹ Şehbenderzâde'ye göre Hz. Ali, hilâfet işinde görüşü alınmadığından dolayı mahzun olmuştur. Ayrıca çocukluğundan beri koruyucusu, yoldaşı, terbiyecisi, sırdaşı Hz. Peygamber'in ahirete irtihali, kendisinde izahı mümkün olmayan büyük bir buhran meydana getirmiştir. Hz. Fatma'nın can yakıcı üzüntüsü de onu, sonsuz hüznere düşürmüştür. Buna rağmen Hz. Ali, kendi anlayışında ihtirasa yer olmadığından teşviklere yönelik tesirlere kulak asmamıştır. Hatta bütün nüfuzunu kullanarak Hâşimîler'i, aşırı bir harekete kalkışmaktan men dahi etmiştir.¹²⁰

Şehbenderzâde, Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçiş sürecini de değerlendirmiştir. Ona göre oluşan şüpheli duruma şiddetle son vermek isteyenler olmuştur. Ancak Hz. Ebû Bekir; hilmi, yumuşak huyluluğu, teenni ve tedbiri elden bırakmamıştır. Hatta bu dönemde İslam'a hiçbir kanaat neticesinde girmemiş olan bedevi Arapların irtidât etme problemini de sahip olduğu meziyetlerle defetmiştir.¹²¹ Yine müsbet bir yaklaşım tarzını ortaya koyarak karşılıklı istişareler sonucunda, zihinlerde oluşan suallerin cevap bulmasını sağlamıştır.

Şehbenderzâde, yukarıdaki durumlara istinaden İslam dünyasında zuhur eden fırkalardan hem kendilerini ehl-i sünnet olarak tarif edenleri hem de diğer grupların yaklaşımlarını eleştirmiştir. Bu eleştirisinde, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e herhangi olumsuz bir sözün söylenmesini veya onların ayıplanmasını, hâkka ve hakkâniyete aykırı bulmuştur. Şia olarak bilinen kesimin genel olarak Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Hz. Ali'den önce hilâfete geçmelerini, bir hata olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda bu durumu, peygamberin emrine muhalif bir hal şeklinde mütalaa etmiş ve tenkide tabi tutmuştur. Hatta naslar çerçevesinde faziletlerine vurgu yapılan ve büyüklükleri sabit görülen sahabeyi, tekfir etmeye kadar götürmüştür.¹²² Şehbenderzâde'ye göre ihtilaflı konular üzerinden teşekkül eden bu fırkalar, karşılıklı söylemler ile birbirleriyle mücadele etme yolunu tercih etmiştir. Bu mücadele, hilâfet meselesiyle dört halife meselesinin karıştırılmasına yol açmıştır. Oysaki ona göre, hilâfetin mertebeleri ile ümmet işlerinin idaresi tamamen farklıdır. Üstün olmak veya üstün tutulmak ise bambaşkadır. Yine şîadan belirli bir kesimin ashaptan bir kısmını tekfir etmesi, kendilerini ehl-i sünnet olarak addeden birtakım sünnileri işin içine dahil etmiştir. Böylece sünnilikle herhangi bir münasebet dikkate alınmadan hareket edilmiş ve bu durum, Muâviye ve benzerlerini beğenmeye yakın bir anlayışın benimsenmesine

¹¹⁷ Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yı Raşidin/Hz. Ebû Bekir es-Sıddık*, 38-39.

¹¹⁸ Mahmud Esad, *Tarih-i İslam* (İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askerî, 1328), 87-88.

¹¹⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/336.

¹²⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/337.

¹²¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/337.

¹²² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/335.

sebeplere olmuştur. Bunun da Müslüman toplumu haksız bir biçimde birbirlerinden uzaklaştırdığını¹²³ ve aralarındaki düşmanlık tohumlarını derinleştirdiğini iddia etmiştir.

Şehbenderzâde, tezahür eden gelişmeleri sıkıntılı bir süreç olarak ele almıştır. Meydana gelen olumsuzlukların ve tefrikanın çözümüne yönelik olarak büyük tasavvuf önderlerinin takip ettiği yol ve yöntemi önermiştir. Ona göre o büyük mutasavvıflar, itidal ve hakikate uygun vasat bir yol tutmuşlardır. Şayet ardından gelenler ve günümüz insanları onların yürümüş oldukları o yollarda yürürlerse, bin üç yüz seneden beri var olan tefrikanın varlık sebebinin kalmayacağı düşüncesini taşımıştır.¹²⁴ Adeta hadiselerin kökeninde nefsanî arzuların yer aldığını ve bunun etraflı bir biçimde muhakeme edilmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Mehmed Halid (ö. 1911) ise Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber nezdindeki mümtaz konumuna vurgu yapmış, onu hilâfete geçmeye en uygun aday olarak kabul etmiştir. Olağanüstü şartlardan dolayı Hz. Ebû Bekir'in bir an önce halife seçilmesini doğru bulmuştur. Hz. Ali'nin ilk anlarda ona biat etmemesini de doğal karşılamıştır. Çünkü hilâfet konusunda kendi fikirlerine başvurulmamasından kaynaklı olarak bir kırılma yaşamıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir açısından o anda bunu düşünmek pek mümkün değildi. Bundan dolayı Müslüman toplum, anlık olumsuzluklardan etkilenmiştir.¹²⁵

Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925), Hz. Ebû Bekir'in hilâfet meselesini bir an önce çözüme kavuşturmak adına ortaya koymuş olduğu girişimleri değerli bulmuştur. Hz. Ebû Bekir'in hiçbir şekilde makam sevgisiyle hareket etmediğini, bilakis riyaset yükünü omuzlarına alarak büyük bir mesuliyetin altına girdiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in defninden önce hilâfet meselesine yoğunlaşmasını da bu açıdan yorumlamıştır.¹²⁶ Şükrullah'a (ö. 868/1464) göre de Hz. Peygamber'den sonra hilâfete ehil olan kişi, Hz. Ebû Bekir'dir. Liyakati gereği o makama geçmiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in fazilet ve üstünlüğüne dair pek çok hadisin olduğunu belirtmiştir. Hatta ümmet arasında o olduğu müddetçe, ondan daha aziz birisi mümkün görülmediği iddiasında olmuştur. İmamete ondan başkasının geçmesini de doğru bulmamıştır.¹²⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1103/1691) de Hz. Peygamber'den sonra yaşananları, müzakere olarak ele almıştır. Gerçekleşen müzakereler neticesinde, ümmetin icmasıyla Hz. Ebû Bekir'in halife tayin edildiğini belirtmiştir.¹²⁸ Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Efendi (ö. 1895) ise Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçişi sürecindeki hadiseleri, kısmî ihtilaf olarak değerlendirmiştir.¹²⁹

Sonuç

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ilk problemler, Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçişi sürecinde yaşanmıştır. Bu çerçevede kaynak niteliğinde mülâhaza edilen gelişmeler, Ğadir-i Hum ve Kırtas hadiseleridir. Ancak hilâfete dair tartışmalarda, ilk hadise olarak kabul edilen Ğadir-i Hum'a yönelik Osmanlı tarih yazarları, istisnalar hariç temas dahi etmemiştir. Temas edenler, hadisenin mezhebi açıdan ele alınıp değerlendirildiğini düşünmüştür. Dolayısıyla Ğadir-i Hum'un Osmanlı tarih yazıcılığındaki yeri, kahir ekseriyetle Veda Haccı dönüşü dinlenen mekândan ibarettir. Orada sarf edildiği rivayet edilen söylemlere ise sonradan siyasi anlamlar yüklenilmiştir. Şöyle ki İslam toplumunda teşekkül eden şia tandanslı siyasi fırkaların iddia ettiği gibi, Hz. Ali'nin hilâfetine işaret eden herhangi bir hadise o mevkide yaşanmamıştır. Şayet Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin hilâfetine işaret

¹²³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/335.

¹²⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/335.

¹²⁵ Mehmed Halid, *Mufasssal Tarih-i İslam*, 171.

¹²⁶ Abdurrahman Şeref, *Zübdetü'l-Kisâs* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1315/1897), 109.

¹²⁷ Hasan Almaz, *Şükrullah b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî Behcetü't-Tevârih* (İnceleme-Metin-Tercüme) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 203.

¹²⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Tenkühü't-Tevârih*, ty, 16/b.

¹²⁹ Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Efendi, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye* (İstanbul: Mahmudbey Matbaası, 1299/1182), 1/45; *Nakdî't-tevârih* (İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1879), 157.

edecek bir söylemde bulunsaydı, bunun için en uygun yer Arafat olacaktı. Nitekim Osmanlı müverrihlerinden bu hususa vurgu yapanlar yoğunluktadır.

Kırtas'a dair ise iki farklı yaklaşım söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımların varlığı dahi İslam dünyasındaki tefrika boyutunu gözler önüne sermektedir. Zihinlerde yer bulmuş olan dünyalara, yaşanıldığı varsayılan hadiselerle kendince anlamlar yüklemiştir. Şia ve ehl-i sünnet olarak bilinen oluşumlar, aynı olaya farklı pencereden bakmış, bir taraf Kırtas'ı Hz. Ali açısından ele alırken; diğer kesim Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine yorumlamıştır. Dikkat çekici husus ise ehl-i sünnet olarak bilinen ekolün sadece bir kısmı, bu anlayışa sahiptir. Önemli bir kesim hadiseyi reddetmiş, Osmanlı müellifleri de bu yaklaşımı benimsemiştir.

Sakîfetü Sakîfetü Benî Sâide toplantısı çerçevesinde üzerinde durulan asıl husus ise hilâfetin kureyşîliği meselesidir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, "imamet Kureyş'indir" diye buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir tarafından Sakîfetü Benî Sâide'de de bu hadis ifade edilerek ensar topluluğu ikna edilmiştir. Ancak, Müslümanları böylesine ilgilendiren ve hüküm icra eden bir ifade, nasıl olur da ensar tarafından bilinemez? Şüphesiz ki bu, eleştiri konusudur. Yine Sa'd b. Ubâde'nin ömrünün sonuna kadar Hz. Ebû Bekir'e biat etmemesi, bu hadisin sahihliğine yönelik tenkitleri artırmıştır. Hz. Peygamber devrinde ifa edilen pek çok göreve Kureyşî olmayanların atanmış olması da bu minvalde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Sakîfetü Benî Sâide toplantısında halife seçiminin gerçekleşmesi, sadece Kureyşîlik ile açıklanamaz. Vurgulanan husus Kureyş'in diğer Arap toplulukları arasında sahip olduğu nüfuz ile izah edilmelidir. Bu nüfuz hem tarihî hem de Hz. Peygamber'in mensubiyetinden kaynaklıdır. Kanaatime göre burada ifade edilmek istenilen salt güç ve büyüklük değil; günün şartlarını göz önüne alıp değerlendirmek, ehliyet ve liyakate önem vermekle açıklanmalıdır. Şayet Kureyşîlik sadece asabiyet temelli düşünülmüş olunsaydı, o zaman Ebû Süfyân halifelik için en uygun şahıs olurdu. Oysaki böylesi bir gelişme, sahabe tarafından asla kabul görmeyecekti. Dönemin şartları muvacehesinde hadiselerle bakıldığında ön plana çıkmış olan toplumsal yapı, yaşamış olduğu coğrafyada söz sahibi olmak istemiş ve bu da normal karşılanmalıdır. Aksi iddiada bulunmak ise gerçeklikle bağdaşmaz.

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e yönelik biatinin tehiri konusuna gelince bu durum, insanî açıdan değerlendirilmelidir. Çünkü Hz. Ali, Hz. Peygamber'in defin işleriyle uğraşırken Sakîfetü Benî Sâide toplantısında yaşananlar hakkında bilgi sahibi olması mümkün değildi. Kendisinin Hz. Ebû Bekir'in Sâkîfetü Benî Sâide'de hilâfete geçişini bir anda duymuş olması muhtemeldir. Bu da biatinin tehirine neden olmuştur. Ayrıca Hz. Ali; Hz. Fatma'nın içerisinde bulunduğu ruh halinden kaynaklı olarak onu yalnız bırakmak istememiş de olabilir. Dolayısıyla yaşananlara bütüncül açıdan nazar edildiğinde hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ali, teenni ile hareket etmesini bilmiş; makam ve mevki sevdasında olmamışlardır. Osmanlı tarih yazarları da bu düşünceye sahip olmuş ve aralarında var olduğuna inanılan sorunun karşılıklı istişare ile çözüme kavuşturulduğuna inanmışlardır.

Kaynakça

- Abdüllatif Subhi Paşa. *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1297/1880.
- Abdurrahman Şeref. *Zübdetu'l-Kisâs*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1315/1897.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. 3. Cüz. İstanbul: yy, 1293/1876.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. 4. Cüz. İstanbul: Karabetyan Matbaası, 1303/1886.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1308/1890.
- Ahmed Mithat Efendi. *Tarih-i Umumi*. İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1290/1873.
- Ahmed Refik (Altınay). *Büyük Tarih-i Umumi*. nşr. İbrahim Hilmi. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askerî, 1328/1910.
- Ahmedî. *İskendernâme*. TBMM Kütüphanesi El Yazması Bölümü, nr. 1940-396/243, 954/1547.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedu'l- el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid. 1-50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Âli Cevâd. *Muhtasar Tarih-i İslâm*. Dersaadet: Bâb-ı Âli Caddesi 25 Nolu Matbaa, 1314/1896.
- Ali Reşâd, Ali Seydi. *Tarih-i İslam-Haritalı ve Reimli*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1327/1909.
- Ali Seydi. *Aşere-i Mübeşşere'nin Tercüme-i Ahvâli ve Menâkıbı*. Selanik: Selanik Matbaası, 1327/1909.
- Almaz, Almaz. *Şükrullah b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî Behcetü't-Tevârih (İnceleme-Metin-Tercüme)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Apak, Adem. "Osmanlı Meşrutiyet Dönemi Tarihçilerinden Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Tarih Metodolojisiyle İlgili Görüşler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Ocak 1999), 277-285.
- Azimli, Mehmet. "Sa'd b.Ubade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiû's-sahih*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. 1-8 Cilt. Beyrut: Daru Tavki'n-Necât, 2. Baskı, 1422/1991.
- Cenâbî Mustafa Efendi. *Târihu'l-Cenâbî (Aylemu'z-Zâhir)*. 1-2 Cilt. Edirne: Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar Koleksiyonu, 4707, 999/1590.
- Dayhan, Ahmet Tahir. "Üseyd b. Hudayr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/363-364. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demircan, Adnan. *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Ğadir-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Diyârbekirli Said Paşa. *Mir'âtü'l-İber*. 5-6 Cilt. İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1886.
- Fayda, Mustafa. "Ebu Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ğadir-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/279-280. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr*. 3 Cilt. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1277/1860.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ, 1-4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1990.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik/Hilâfetin Kureyşiliği", 23/3-4 (Ekim 1978), 1-93.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. *Tenkihü't-tevârih*, ty.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvinî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 1436/2010.
- İbnu'l-Cevâd Efdaleddîn. *Muhtasar İslam Tarihi*. İstanbul: Kader Matbaası, 1326/1908.
- İbnu'l-Cevâd Efdaleddîn. *Tarih Dersleri-Düvel-i İslamiye Vekâyası*. Kader Matbaası, 1325/1907.
- İbnü'n-Nüzhet Cevâd. *Tarih-i Umumi*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328/1910.
- Kâtip Çelebi. *Fezleketü Akvali'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahyar*. ty.
- Kandemir, M. Yaşar. "Beşir b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/6-7. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hubâb b. Münzir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/264. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Komisyon. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Lutfi Paşa. *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu, nr. 02877, 961/1554.
- Lütfullah Ahmed. *Hayat-ı Hulefâ-yi Râşidîn/Hz. Ebubekir es-Siddik*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi/Necm-i İstikbâl Matbaası, 1322/1904.
- Mahmud Esad. *İslam Tarihi*. nşr. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak. İstanbul: Tan Matbaası, 1965.
- Mahmud Esad. *Tarih-i İslam*. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askerî, 1328/1910.
- Malik b. Enes, Ebû Abdullâh Malik b. Enes b. Malik el-Medenî, *el Muvatta*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mehmed b. Mehmed Edirnevî (Rumî). *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1276/1859.
- Mehmed Es'âd Efendi. *Tahlîlî ve Tenkidî Târih-i İslam*. Şehzâdebaşı/İstanbul: Evkâf-ı İslamîyye Matbaası, 1336/1918.
- Mehmed Halid. *Mufasssal Tarih-i İslam*. İstanbul: Şark ve Maarif Kütüphaneleri, 1928.
- Mizancı Mehmed Murad. *Muhtasar Tarih-i Umumi*. İstanbul: Civelekyan Matbaası, İkinci Baskı., 1302/1885.
- Muhammed Hamidullah. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2003.
- Muslihuddin Lârî. *Mir'atu'l-Edvâr ve Mirkâtu'l-Ahbâr*. çev. Hoca Sâdeddin Efendi. yy, 1085/1674.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi. *Sahâifu'l-Ahbâr*, ty.
- Nâmık Kemal. *Büyük İslam Tarihi*, der. Hasan Ilgar. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975.
- Nişancızâde Muhyiddin Mehmed. *Mir'âtü'l-kâinat*. 1-2 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Pertevniyal, No. 855, 1269/1853.
- Râşid Mehmed Ali. *Tevârih-i Enbiya fi İrşâdi'l-Ezkiyâ*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282/1865.
- Seyyid Emîr Ali. *Musavver Târih-i İslâm*, çev. Mehmed Rauf. Kahramanmaraş: SAMER, 2021.
- Süheylî Ahmed Efendi. *Târih-i Şâhî*. İstanbul, ty.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi. *Tarih-i İslam*. 1-2 Cilt. İstanbul: Hikmet Matbaası, 1327/1909.
- Tâberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtunca. 1-4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ty.

Varıcı, Adem. "İslam Tarihinde Bir Dönüm Noktası-Ğadır-i Hum Olayı ve Hz. Ali'nin Velâyeti Konusunda Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *İslam Medeniyeti Dergisi* 6/46 (Aralık 2020), 51-67.

Yağlıkzâde Ahmed Rifat. *Nakdü't-tevârih*. İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1879.

Yağlıkzâde Ahmed Rifat Efendi. *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*. 1 Cilt. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299/1882.

?-*Târih-i İslam/Tercüme-i Siyer-i Seyidu'n-Nas*, 1096/1685.